

“Al en come 't niet juyste alsoo 't hier staet ghescreven”

Een onderzoek naar de aantrekkingskracht van prognosticaties
1584-1609

Eveline van der Hulst s1087479

Universiteit Leiden

History: Medieval and Early Modern European History

Masterthesis

13 juni 2012

Begeleider: Judith Pollmann

Inhoud

Inleiding	4
De inhoud van een prognosticatie	10
Titelpagina	10
Voorrede	15
Hoofdstukken	17
Oorlog en vrede	17
Vruchtbaarheid en ziekte	19
Hoge heren	21
Het volk.....	22
Man en vrouw.....	23
Twaalf maanden.....	24
Achterin de prognosticatie	26
Astrologie in een christelijke wereld.....	27
Religie.....	30
Humeurenleer.....	32
Symboliek	33
Prognosticaties van andere auteurs	33
Conclusie	35
Het nut van een prognosticatie	37
Politieke boodschap.....	37
Een vreemde vogel en dienstweigeraars	38
Stotende leeuwen	40
Een volk zonder hoofd.....	41
Oude bomen, nieuwe spruiten	43
Het kwaadste beest.....	44
Een kraaiende kip.....	45
Ongehoorde, wonderlijke dingen	46
Een wonderlijke metamorfose	48
Distels en doornen maken vrede	50

Politiek bewustzijn	52
Conclusie	54
De lezer overtuigen	56
Astronomus	56
Structuur.....	57
Klaarstomen.....	59
Een saai verslag.....	61
Landbouw en gezondheid	62
Steun zoeken	63
Eerdere voorspellingen	64
Angstaanjagend	64
Weglaten	66
Bid en vertrouw op God	67
Herkenbaarheid	68
Pessimisme/optimisme	68
Conclusie	69
Conclusie	71
Bibliografie.....	75

Inleiding

In zijn artikel *Gewaarschuwd door de sterren*¹ schrijft Herman Pleij over prognosticaties aan het begin van de zestiende eeuw en in *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest*² wordt een oproep gedaan om het politieke belang van prognosticaties meer aandacht te geven.³ Dit onderzoek zal zich richten op prognosticaties uit de late zestiende eeuw en vroege zeventiende eeuw. Wat weten we over prognosticaties? Het is niet eenvoudig om een definitie te geven van het begrip 'prognosticatie'. Grofweg kan gezegd worden dat het teksten waren met op astrologische waarnemingen gebaseerde voorspellingen. De opbouw en het doel van de teksten verschilden per auteur.

De prognosticaties die voor dit onderzoek gebruikt zullen worden, verschenen in een wereld waarin men geloofde in Gods voorzienigheid. God werd geacht op de hele natuur en op alle aspecten van het leven invloed uit te oefenen. De hele wereld was onderdeel van Gods plan en er kon geen sprake zijn van toeval. Protestanten erkenden dat Gods wil deels kenbaar was voor de mens in de vorm van de Bijbel, en deels verborgen en daarmee mogelijk in strijd met wat in de Bijbel stond beschreven.⁴ Aan de gelovige was het de taak Gods wil te ontdekken.⁵ Protestanten waren van mening dat de wonderen, zoals beschreven in de Bijbel, niet meer plaatsvonden, maar men achtte God nog steeds in staat tot bijvoorbeeld het tonen van kometen, zonsverduisteringen en het laten ontstaan van aardbevingen.⁶ Als er aan de hemel vreemde constellaties, verduisteringen of kometen zichtbaar waren, dan werd men geacht dit als waarschuwing te zien, want God zou dan zeer binnenkort ingrijpen in de wereld.⁷

¹ Herman Pleij, 'Gewaarschuwd door de sterren', in: *Historisch Nieuwsblad* 6(2011)62-69.

² Hinke van Kampen, Herman Pleij, e.a. (ed.), *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest. Zestiende-eeuwse parodieën op gedrukte jaarvoorspellingen* (Den Haag 1980).

³ Pleij, 'Gewaarschuwd door de sterren'(2011); Van Kampen (ed.), *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest*(1980).

⁴ Alexandra Walsham, *Providence in Early Modern England* (Oxford 1999)13.

⁵ Walsham, *Providence*, 15.

⁶ Keith Thomas, *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England* (London 1980)80.

⁷ Thomas, *Religion and the decline of magic*, 83.

Alexandra Walsham en Keith Thomas beschrijven dat juist met de komst van het protestantisme de gewone mens zijn toevlucht zocht in niet-religieuze denkkaders, vaak tot woede van geestelijken en theologen. Thomas geeft aan dat deze niet-religieuze denkkaders een snelle verklaring en oplossing konden bieden voor het lijden van mensen.⁸ Mogelijk was het toevlucht nemen tot deze kaders een manier voor de gewone man om te kunnen omgaan met het nieuwe, gereformeerde theologische gedachtegoed, waarmee Thomas dus wil aangeven, en hier verwijst Walsham naar, dat de Reformatie deze neiging tot het occulte wel eens versterkt zou kunnen hebben.⁹ Mout geeft in haar artikel *Prognostica tijdens de Nederlandse Opstand*¹⁰ ook aan dat er sprake was van een toename van prognosticaties in deze periode.¹¹ Het is echter nog maar de vraag of deze toename te maken heeft met de Reformatie, omdat ook katholieken prognosticaties schreven en publiceerden, ook al voor deze periode. Bovendien hechtten, volgens Frijhoff, zowel katholieken als protestanten geloof aan voortekenen. Beiden gingen uit van een gemeenschappelijke en bovennatuurlijke 'taal' en God maakte zijn plan met de wereld kenbaar via deze taal.¹² In de zestiende eeuw leefde men daarnaast met het besef dat het einde van de wereld aanstaande was en dat dit einde, gezien de religieuze en politieke situatie, wel snel moest naderen. De oorlog tegen de Turken was al voldoende om mensen hiervan te kunnen overtuigen.¹³ De komst van Maarten Luther en zijn verkondiging dat de antichrist in de persoon van de paus was verschenen, konden hierbij worden opgeteld.¹⁴ Men leefde in grote onzekerheid en angst, en dit betekende dat de druk gevoeld werd om zo veel en goed mogelijk te doen wat God van de mensen verlangde.¹⁵ Het verschijnen van kometen en het waarnemen van zonsverduisteringen, tekenen die ook in de Bijbel werden beschreven als tekenen van God, wakkerden de apocalyptische verwachtingen verder aan en zorgden voor een toename van pamfletten en astrologische teksten die waarschuwden voor de komst van het einde.¹⁶

⁸ Ibidem, 112.

⁹ Walsham, *Providence*, 332.

¹⁰ .E.H.N. Mout, 'Prognostica tijdens de Nederlandse Opstand', in: C. Augustijn, P. N. Holtrop, e.a. (ed.), *Kerkhistorische opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J. van den Berg* (Kampen 1987).

¹¹ Mout, 'Prognostica tijdens de Nederlandse Opstand', 12.

¹² Willem Frijhoff, *Embodied belief. Ten essays on religious culture in Dutch history* (Hilversum 2002)143-144.

¹³ Diarmaid MacCulloch, *Reformation. Europe's House Divided 1490-1700* (London 2003)551.

¹⁴ Andrew Cunningham, *The Four Horsemen of the Apocalypse. Religion, war, famine and death in reformation Europe* (Cambridge 2002)25, 28.

¹⁵ MacCulloch, *Reformation*, 550.

¹⁶ Cunningham, *The Four Horsemen of the Apocalypse*, 73.

Eric Jorink is in zijn artikel in *Groniek*¹⁷ echter van mening dat de interpretatie van tekenen aan de hemel los stond van de feitelijke politieke, economische en religieuze situatie waarin een land verkeerde. Het feit dat er elke keer geschreven werd over de komst van pest, hongersnood en oorlog is volgens Jorink te verklaren doordat men in deze periode sterk geneigd was tot het maken van bijbelse analogieën.¹⁸ Zijn artikel wekt de indruk dat de prognosticaties geen politiek belang dienden en weinig aandacht verdienen. M.E.H.N. Nout geeft in haar artikel uit 1987 een korte schets van de trend waarin prognosticaties in Nederland gedurende de periode van de Reformatie tot aan het begin van de zeventiende eeuw verschenen. Daarbij geeft ze aan dat sinds de verschijning van een supernova in 1572 het aantal prognosticaties toenam. Een volgende toename was er vanaf 1577, toen er een komeet en maansverduistering zichtbaar waren.¹⁹ Mout herkent daarnaast bij bepaalde prognosticaties een politieke kleuring.

Voor mijn onderzoek zal ik gebruik maken van de prognosticaties van Rudolphus Grapheus. Het gaat om zijn prognosticaties van 1584 tot 1609. Grapheus leefde van 1536 tot 1609 of 1610 en werd geboren in Kampen. Zijn Nederlandse naam was Roelof Maler en hij stamde af van een aantal uit Kampen afkomstige schilders. Vermoedelijk was hij luthers. Het grootste deel van zijn leven verbleef hij in Deventer, net als zijn drukker en uitgever tot 1600, Simon van Steenberghe. Hij woonde echter van 1579 tot 1583 en vanaf 1587 tot aan zijn dood in Amsterdam. Mogelijk had zijn eerste verhuizing naar Amsterdam in 1579 te maken met de dreigende oorlogssituatie in Deventer.²⁰ In de prognosticaties van 1588 en 1589 gebruikt zijn drukker een schuilnaam, namelijk Arien Barentsz. uit Amsterdam. Deventer bevond zich van 1587 tot 1591 weer in handen van de Habsburgers.²¹ Het is dan ook opvallend dat Grapheus, met zijn lutherse overtuiging, tussen 1587 en 1591 nog steeds in zijn prognosticaties de burgemeester, schepenen en stadsraad van Deventer aanspreekt.

We weten niet veel over het lezerspubliek voor deze teksten. Volgens Jeroen Salman vormde heel Overijssel vermoedelijk het afzetgebied voor de prognosticaties van

¹⁷ Eric Jorink, 'Tekenen van Gods gramschap. Wonderbaarlijke natuurverschijnselen in de Republiek in de 16^e en 17^e eeuw', in: *Groniek* 127 (1995).

¹⁸ Eric Jorink, 'Tekenen van Gods gramschap', 185-186.

¹⁹ M.E.H.N. Mout, 'Prognostica tijdens de Nederlandse Opstand', 12.

²⁰ H.J.Nalis, J.L.Salman, "'Wie sal ick dan wes goedes kunnen prognosticeren?'" Deventer almanakken en prognosticaties in roerige tijden (1555-1610)', in: *Deventer jaarboek 1994* (Nieuwegein 1994)18.

²¹ Nalis, Salman, "'Wie sal ick dan wes goedes kunnen prognosticeren?'" , 23.

Grapheus. Het bevolkingsaantal daalde flink in deze periode. De geletterdheid in onder andere Deventer was echter hoog en de almanakken en prognosticaties waren betaalbaar voor een groot deel van de inwoners.²² De beoogde lezers kunnen we alleen achterhalen uit de prognosticaties zelf. Grapheus richt zich bovenaan zijn prognosticaties tot de burgemeester, schepen en stadsraad van Deventer, maar ik ga er vanuit dat hij zich op meerdere bevolkingsgroepen richtte, zoals boeren, handelaren en kooplieden, omdat hij de lezer informatie verschaft over de vruchtbaarheid van het land, het welzijn van het vee en de prijzen van allerlei handelswaar. Daarnaast bevatten zijn teksten elementen die doen vermoeden dat hij het “gemeyne volck” aanspreekt. Het Latijn suggereert tenslotte dat hij zich ook tot geleerden met kennis van het Latijn richtte. De enkele feitelijke kopers die Salman kon achterhalen, bevonden zich onder zeelieden, lokale edellieden en kooplieden.²³

Daarnaast geeft Salman in twee zinnen drie redenen voor het kopen van prognosticaties: het bieden van bestaanszekerheid voor de handel en de landbouw, de politieke nieuws waarde van prognosticaties vanwege hun actualiteit en de mogelijkheid tot identificatie.²⁴ In *Sleutel der Prognostikatien*²⁵ gaat Salman in op het gebruik van dierenmetaforiek, in dienst van religieuze en politieke propaganda, maar blijft daarbij over Grapheus zeer beknopt.²⁶ In het artikel uit het *Deventer Jaarboek* geven Salman en Hans Nalis een uitgebreid overzicht van Deventer almanakken en prognosticaties en de invloed van de politieke en religieuze situatie op deze werkjes tussen 1555 en 1610. Daarbij worden ook de uitgevers en hun verhouding tot het bestuur van de stad Deventer vrij uitgebreid beschreven.

Populair drukwerk in de Gouden Eeuw van Jeroen Salman en zijn twee artikelen *Sleutel der Prognostikatien* en ‘*Wie sal ick dan wes goedes kunnen prognosticeren?*’ zijn de enige bronnen die kort ingaan op Grapheus en zijn prognosticaties. *Populair drukwerk* richt zich echter vooral op almanakken. Er is geen informatie beschikbaar over de kopers van prognosticaties en ook niet over hoe de lezers dachten en omgingen met deze teksten. Daarom is het alleen mogelijk om mijn onderzoek te richten op de inhoud.

²² Jeroen Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als handelswaar en lectuur* (Leiden 1999)317.

²³ Jeroen Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw*,334-338.

²⁴ Ibidem, 78.

²⁵ Jeroen Salman, ‘Sleutel der Prognostikatien. Beeldspraak in astrologische jaarvoorspellingen uit de zeventiende eeuw’, in: *De zeventiende eeuw* 11 (1995).

²⁶ Salman, ‘Sleutel der Prognostikatien’, 104-105.

Het feit dat er van Grapheus veel prognosticaties bekend zijn en dat zij in een reeks zijn verschenen, doet vermoeden dat hij populair was en geacht werd te weten waar hij over schreef. Zijn *Praedictio astrologica* voor 1598 werd zelfs in het Engels vertaald om in Engeland uitgegeven te kunnen worden. Ook werden de prognosticaties van 1613, 1615 en 1618 nog onder zijn naam gepubliceerd terwijl hij toen al niet meer leefde.

Dit onderzoek draait daarom om de vraag waarom prognosticaties aantrekkelijk waren voor de lezer. Waarom kochten mensen deze teksten? Die aantrekkelijkheid spreekt bij de prognosticaties van Grapheus niet voor zich, omdat niet meteen duidelijk wordt voor de lezer wat Grapheus wilde zeggen. Van de lezer werd eerst verwacht de veelvuldige symboliek te ontraadselen. Daarnaast zijn de voorspellingen meestal erg somber en dreigend.

Wat deze onderzoeksvraag interessant maakt, is het feit dat hij nog niet eerder gesteld is. Daarnaast geeft de beantwoording van deze vraag een duidelijker beeld van hoe prognosticaties opgebouwd waren en op welke manier ingespeeld werd op een, vermoedelijk gevarieerd, lezerspubliek. Ook geeft dit onderzoek hopelijk een duidelijker beeld van een mogelijkheid voor lezers in de zestiende eeuw om aan informatie te komen over de situatie in het land. Het is echter de vraag, en dit zal in het tweede hoofdstuk van mijn thesis aan bod komen, of mensen via deze teksten daadwerkelijk op de hoogte werden gesteld van gebeurtenissen.

Voor mijn onderzoek heb ik elf prognosticaties van Grapheus om te gebruiken, elke tekst, op één na, bestaande uit tien tot vijftien pagina's. De vragen zullen vooral met behulp van deze prognosticaties worden beantwoord. In het eerste hoofdstuk wil ik beschrijven hoe de prognosticaties van Grapheus zijn opgebouwd. Daarbij ga ik onder andere in op zijn astrologische verslag en het gebruik van verschillende soorten beeldspraak, zowel visueel als literair. Om deze beeldspraak in dit onderzoek te kunnen ontraadselen zal ik gebruik maken van naslagwerken over symboliek.

In het tweede hoofdstuk wil ik een antwoord vinden op de vraag hoe bruikbaar de prognosticaties waren aan het einde van de zestiende eeuw. Deze bruikbaarheid is niet evident. Belangrijk is het kunnen bepalen van de actualiteitswaarde van de teksten. Was de lezer in staat kennis op te doen van gebeurtenissen door middel van deze teksten? Om dit te kunnen bepalen, zal ik onderzoeken naar welke gebeurtenissen of personen uit de late zestiende eeuw Grapheus verwijst. De actualiteitswaarde zal vermoedelijk hoger zijn dan Eric Jorink beweert. Grapheus doet daarnaast een appèl op

de emoties, vooral de angst, van zijn lezers. Dit doet hij onder andere door zijn lezer te waarschuwen voor het naderen van de laatste dag. Zijn voorspellingen zijn in het algemeen vrij heftig. In hoeverre was dit van enig nut voor zijn lezer?

In het derde hoofdstuk zal ik ingaan op de vraag waarom de prognosticaties van Grapheus beter waren dan de prognosticaties van anderen. Hoe heeft Grapheus zich willen onderscheiden van zijn collega's? Voor de beantwoording van deze vraag is het van belang te onderzoeken hoe Grapheus in de teksten zijn gezag heeft geprobeerd te vestigen. Op welke manier bewijst hij de betrouwbaarheid van zijn voorspellingen? Hoe wilde hij zijn lezer overtuigen? Het zal in dit hoofdstuk gaan om het analyseren van de retorische strategie die Grapheus in zijn prognosticaties heeft toegepast. Ik verwacht dat het werk van Corbett²⁷ mij hierbij kan helpen. In de conclusie zal ik komen tot de beantwoording van de onderzoeksvraag.

²⁷ E.P.J. Corbett, *Classical Rhetoric for the Modern Student* (Oxford 1971).

De inhoud van een prognosticatie

Wanneer we willen weten waarom mensen in de zestiende, begin zeventiende eeuw, prognosticaties kochten, is het in de eerste plaats van belang om te weten wat prognosticaties de lezers konden bieden. Wat is de inhoud van deze teksten? Hoe zijn ze opgebouwd? Om hier een goed beeld van te kunnen geven, zal ik gebruik maken van meerdere prognosticaties van Grapheus. Meerdere, omdat zijn prognosticaties wel steeds dezelfde structuur hebben, maar bepaalde elementen niet in elke prognosticatie te vinden zijn. Er zijn een aantal prognosticaties die hun eigen kleuring hebben. Zo richt de prognosticatie voor 1598 zich voor een groot deel op de oorlog met de Turken. In dit hoofdstuk zal ik om die reden beginnen met de elementen die in elke prognosticatie te vinden zijn om verder te gaan met het behandelen van opvallende en niet veel voorkomende onderdelen.

De prognosticaties van Grapheus zijn kleine, gedrukte boekwerkjes met meestal een gelige of bruinige kaft. Het aantal folio per prognosticatie verschilt van acht tot vijftien en zijn aan beide zijden bedrukt, maar paginanummers ontbreken. De teksten zijn geschreven in het Nederlands uit de zestiende eeuw, doorspekt met enkele Latijnse woorden of een zin die afgemaakt is in het Latijn. De prognosticaties hebben bijna allemaal een afbeelding op de titelpagina en helemaal achterin. Soms is de afbeelding achterin een afbeelding van Grapheus of soms is het een afbeelding van de stad Deventer. Vanaf 1600 zijn de afbeeldingen op de prognosticaties vaak sierlijker en gedetailleerder. Vóór 1600 zijn zij eenvoudiger.

Titelpagina

Op de voorzijde van de prognosticaties lezen we de titel van het werk. Meestal luidt die titel *Prognosticon astrologicum* of *Praedictio astrologica*. Vervolgens wordt het jaar aangekondigd en de auteur Rudolphus Grapheus met zijn titels. Hij noemt zichzelf “Medicus ende Lithotomus/ Astronomus Mathematici”. Daarna lezen we welke planeten de grootste invloed zullen hebben in het komende jaar. De afbeelding die dan volgt, neemt de meeste ruimte in beslag. Onder de afbeelding wordt aangegeven of de

prognosticatie is “Gevisentiert ende tho ghelaten by den Hoochachtbaren Raedt der Stadt Deventer”²⁸ en door wie de betreffende prognosticatie is gedrukt – tot 1600 was dit Simon Steenberg, voor het jaar 1600 Jan Evertsz Cloppenborch en 1609 Baptista van Doetec[um]. In de prognosticaties van 1588 en 1589 staat echter de drukker A[d]riaen Barents. vermeld. Deze naam gebruikte Simon Steenberg als schuilnaam tijdens het katholieke bewind dat in Deventer weer de scepter zwaaide van 1587 tot 1591.²⁹ Op de meeste van de prognosticaties staat hieronder ook nog vermeld dat de auteur en drukker het privilege is verleend, wat inhoudt dat het voor een ieder verboden is “binnen X (10) Jaeren/ in der selver Over ende Nederlanden niet na te drucken/ noch die nagedruckte Exemplaren to verkopen”.³⁰

Om een beeld te geven van de afbeelding die op de titelpagina te zien is, zal ik hieronder de afbeelding op de prognosticatie voor 1589 kort beschrijven. Op deze prognosticatie zien we om de afbeelding heen een citaat uit het Bijbelboek Spreuken: “Om des Landts sonden wille worden veel veranderinghen der Vorstendommen, Daerenteghen om des Volcks wille die verstandich unde vernuftich zijn blijven sij langhe staen”. We kunnen er van uit gaan dat Grapheus zijn citaten uit de Vulgaat haalde. De afbeelding zelf bevat veel symboliek en deze bestaat uit heraldische symbolen, mythologische elementen, fabeldieren en christelijke elementen. Wat gelijk al opvalt is de dubbelkoppige adelaar. Achter deze adelaar is Christus zichtbaar. Hij houdt in zijn linkerhand een laurierblad vast en in zijn rechterhand heeft hij een laurierkrans. Op zijn hoofd draagt hij een doornenkrans. De adelaar draagt op zijn linkerhoofd een kroon met een kruis bovenop en op zijn rechterhoofd een gewone kroon. Bij het borstgebied van de adelaar ligt een wereldbol op zijn kant en naar links gericht. Daaronder lezen we de lijfspreuk van de Republiek: “Concordia res parvae crescunt” (‘Eendracht maakt macht’). Rechts onder deze lijfspreuk staan in het klein twee personen afgebeeld. Het is niet goed zichtbaar wie zij zijn of wat zij doen, maar een van deze twee lijkt een blinde te zijn. Aan de linkerkant zien we een groepje van vier vechtende mensen. Een van deze personen heeft een zwaard in zijn hand en er ligt een man op de grond. Tussen deze twee groepjes personen in staat een kroon afgebeeld. De adelaar houdt in zijn linkerpoot een zwaard en in zijn rechterpoot een scepter vast. Op de afbeelding is ook een griffioen zichtbaar

²⁸ Grapheus 1586.

²⁹ H.J.Nalis, J.L.Salman, “Wie sal ick dan wes goedes konnen prognosticeren?” Deventer almanakken en prognosticaties in roerige tijden (1555-1610), in: *Deventer jaarboek 1994* (Nieuwegein 1994) 8.

³⁰ Grapheus 1584.

die een dubbele kroon op zijn kop draagt en er komt rook of vuur uit zijn snavel. Een griffioen is een fabeldier met het hoofd, de vleugels en de poten van een adelaar, en het lichaam van een leeuw. De griffioen ligt op een bol waarvan de bovenste helft zwart gekleurd is. Dit duidt op de zon- of maansverduistering die in de prognosticatie beschreven. Links in de afbeelding zien we Saturnus die zijn kind opeet. Hij heeft ook een zeis vast. Boven hem zien we zijn astrologische symbool en de maan met een gezicht. Aan de rechterkant van de afbeelding zien we Venus staan met een graanhalm of palmtak in haar hand. Voor haar staat haar zoon Amor. Boven Venus staat haar astrologische symbool afgebeeld en daarboven zien we de zon met een gezicht.³¹

De afbeelding op de voorkant van de prognosticatie voor het jaar 1600 is veel gedetailleerder dan die voor 1589. Het hele vlak is gebruikt. Langs de afbeelding lezen we de tekst: “Der hogeste maectet wie hy wil, beyde mit crachten in Hemel ende mit Dennen so op eerden wonen, ende niemandt can sijner handt weren noch tho hem segghen wat [...]”.³² Door de beschadiging van het schutblad is het onduidelijk wat het laatste deel van het citaat is, maar het zal een bijbels citaat zijn. Ook in deze afbeelding zijn de twee heersende planeten afgebeeld. Saturnus en Jupiter zijn “Heeren deses Jaers / Venus haer Medehulpersse”.³³ Aan de linkerkant zien we Jupiter. De meeste attributen die Jupiter hier draagt, behoren bij Mercurius, zoals een helm en schoenen met vleugels en een caduceus. Volgens Hall is het gebruikelijk dat bovenaan de staf twee vleugels zichtbaar zijn, maar in dit geval zien we bovenop de staf alleen een Franse lelie.³⁴ Heeft Grapheus een fout gemaakt door Jupiter de verkeerde attributen te geven? Het astrologische symbool bij deze figuur wijst echter wel op Jupiter. Tegenover Jupiter staat Venus. Zij is deels naakt, in tegenstelling tot de prognosticatie voor 1589, waarop Venus geheel naakt staat afgebeeld. Zij houdt een twistappel vast en zij en Jupiter reiken elkaar de hand. Achter hen staat Saturnus en ditmaal houdt hij een scepter vast en houdt hij zijn linkerhand omhoog en lijkt hij te wijzen naar zijn kroon, maar dit kan toeval zijn. Tussen Jupiter, Saturnus en Venus in staat vermoedelijk een altaar en hierop staat “Concordia” geschreven. Concordia was op de prognosticatie voor 1589 ook te lezen in de lijfspreuk van de Republiek en de vertaling is ‘harmonie’ of ‘eendracht’. Rechts in de

³¹ Grapheus 1589.

³² Grapheus 1600.

³³ Ibidem 1600.

³⁴ James Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art* (New York 1979) 55.

1589.

49

PRONOSTIION ASTROLOGICVM.

Die grôte Prognosticatio,

offte Prachtika/ Naer der Hemelscher Influentien
 Vanden Jaer ons Heeren vnde eenighen Heylandts Jesu
 Christi M. D. LXXXIX.

Ghepractizeert doorh D. Rodolphum Grapheum Campensem
 Medicum/ Pithotontum / & Astronomum der Keyser
 Dye Anze Stadt Deuenter.

Saturnus vnde Venus Heeren des Iaers, Mars haer Medehulper.
 Vorstendommen, Daerenteghen om des Volcks wille die verstandich vnde vernuf-

Om des Landts sonden wille worden veel veranderingen der

tich zyn bliuen in lanche Aen. PROVERB. XXVIII.

Ghedrukt voor **Artaen Barents**; Boeckverkooper tot Nemsfelredam
 inde Warmoesstraet/ met Gratie vnde Preuilegie van dese Prognosticatie gepraetiziert doorh
 D. Rodolphum Grapheum. te niet naeghedrukt tho mogen worden/ noch die naer
 ghedrukte thoe verkoopen/ Alles by pene in die seluighe Pre-
 uiligien wighedrukt vnde verhaelt.

209 1589

afbeelding zien we een kansel met daarop een wolf of een vos met een mantel om. Voor de kansel zien we een stuk of acht ganzen die kijken naar deze wolf of vos. Achter de ganzen staat een vos of wolf naar de ganzen te kijken. Hij lijkt op het punt te staan ze aan te vallen. Bovenin is een groot water afgebeeld met zowel links als rechts drie schepen die met elkaar in gevecht zijn. Omdat ze verschillende vlaggen dragen is het duidelijk dat het gaat om twee partijen. Onder het meeste rechtse schip staat het Latijnse woord “Nota” geschreven.³⁵ Vertaald betekent dit “let op”. Van sommige elementen in de afbeeldingen is het mogelijk om de symbolische betekenis op te zoeken, maar de afbeeldingen als geheel zijn moeilijk te duiden. Het wordt niet meteen duidelijk welke boodschap Grapheus via de afbeeldingen wil geven.

Voorrede

Elke prognosticatie begint vervolgens steeds met een voorrede. Grapheus doet dit om het bestaan van de tekst te rechtvaardigen. Hij wil in dit deel de lezer er ook van overtuigen hoe nuttig zijn prognosticatie is. In tegenstelling tot andere onderdelen van zijn prognosticatie, zoals later duidelijk zal worden, is Grapheus in iedere voorrede zeer expliciet in zijn boodschap. In elke prognosticatie spreekt Grapheus op deze plaats de burgemeester, schepen en raad van Deventer aan. In de voorrede voor 1584 legt hij vervolgens uit dat God door middel van de hemelconstellaties de mensen laat zien hoe Hij hen gezind is en wat Hij hen zal laten overkomen. Verderop benadrukt Grapheus dat hij niet wil beweren dat politieke veranderingen veroorzaakt worden door zon- en maansverduisteringen, kometen of andere tekenen. Zij zijn namelijk onderhevig aan Gods geboden. Tegen het einde haalt Grapheus Ptolemeus (87-150 n. Chr.) aan, omdat Ptolemeus, zo schrijft Grapheus, beweerde dat een astroloog in staat is aan de hand van de constellaties de mensen te waarschuwen tegen naderend onheil en de mensen op deze wijze in staat kan stellen om preventieve maatregelen te nemen of te bidden om zo erger te voorkomen.³⁶ De astroloog heeft, met andere woorden, een zeer belangrijke taak en is onmisbaar. Grapheus eindigt met een nieuwjaarswens en een Latijns citaat van David uit Psalm 19³⁷: “Lex domini irre prehensibilis convertens animas

³⁵ Grapheus 1600.

³⁶ Grapheus 1584.

³⁷ In de Vulgaat is dit Psalm 18:8.

testemonium domini fidele sapientiam prestans parvulis”.³⁸ Wat in elke prognosticatie opvalt, is dat Grapheus David als profeet bestempelt, terwijl wij deze David als koning kennen.

De prognosticatie voor 1608 toont op de eerste pagina, voordat de voorrede begint, een gedicht in het Latijn, gericht aan de lezer. Vervolgens zien we nog een korter gedicht en tenslotte de uitleg van de afbeelding op de voorkant. In zijn voorrede voor 1608 spreekt Grapheus naast Deventer ook Kampen en Zwolle aan. Hij vermeldt eerst dat zijn eerdere voorspellingen over oorlog, moord en bloedvergieten voor eerdere jaren altijd zijn uitgekomen. Door dit op te schrijven, zal Grapheus de lezer hebben willen overtuigen van zijn kennis en kunde. Hij spreekt vervolgens de hoop uit dat het komende jaar een jaar van vrede wordt. Toch zal er ook veel negatiefs aanstaande zijn, maar dit zal weer verdwijnen. Vervolgens begint Grapheus al met zijn eerste voorspellingen, waarbij hij veranderingen in politiek en bestuur voorspelt, maar hij laat het aan zijn collega-astronomen “die meerden vryheyt hebben te schrijven / dan my hier ghebueren mach” over om meer te schrijven over de oorzaken van deze veranderingen, “[...]want ’t wort by sommige party-drivers ten quaetsten verstaen”.³⁹ Grapheus beseft dus heel goed dat het voorspellen van politieke ontwikkelingen gevoelig ligt. Hij vervolgt dan ook met te schrijven dat het daarom nodig is:

“[...]dat wy sommige dingen allegorice of aenigmatice schrijven, ende met bedeckten ende verborgen woorden verdonckeren gelijkmen in die Figure voor op onse Practica sien mach, op dat den verstandigen niet meer als een aenwijsinge gedaen werde, ende den plompe hatighen ende quaetwillige sulcx in haer verstant niet en come”.⁴⁰

Er zijn mensen die niet van kritiek willen horen, mensen die in hun verstand verblind zijn, die zichzelf niet kennen, hun afkomst niet kennen en hun “voorige condicie gans vergetende”⁴¹, waardoor veel kwaad is ontstaan. Grapheus hoopt hiermee iedereen tot bidden aan te kunnen zetten. Tenslotte hoopt hij wederom op vrede en wenst hij zijn lezers een gelukzalig nieuwjaar.⁴²

³⁸ Grapheus 1584.

³⁹ Grapheus 1608.

⁴⁰ Ibidem 1608.

⁴¹ Ibidem 1608.

⁴² Ibidem 1608.

Hoofdstukken

Na de voorrede volgen er een aantal ‘Capittels’. De hoofdstukken die ik hieronder zal behandelen en die in elke prognosticatie te vinden zijn, gaan over oorlog en vrede, vruchtbaarheid en gezondheid en tenslotte over hoge heren. Er zijn ook nog hoofdstukken die maar in één prognosticatie toegevoegd zijn. De titels van de hoofdstukken verschillen echter per prognosticatie. Daarnaast begint het eerste hoofdstuk vaak met een astrologisch verslag waarna vervolgens de eerste voorspellingen volgen.

Oorlog en vrede

In elk hoofdstuk over oorlog en vrede is Grapheus meestal nogal vaag over wat hij voorspelt. Grapheus doet in dit hoofdstuk weinig expliciete voorspellingen. Zo voorziet hij in de prognosticatie voor 1600 de komst van een “sonderling misterium” en dat tussen heren en vorsten “ongehoorde dingen sullen ghebueren”.⁴³ Als hij twist, bedrog of oorlog voorspelt, meldt hij niet tussen welke partijen deze twist zal ontstaan. In “Dat tweede Capittel. Van Chrijch ende Oorloch Peys ende Vreede / ende andere Coniunctiones ende Aspecten der Planeten / ende Eclipses des voorleden jaers 1607. Met die Eclipsis deses Jaers 1608 met andere ontrouwe handelung / den eenen Mensche teghen den anderen” voor het jaar 1608 begint Grapheus met de opmerking dat: “Gelijc vrede is dat principaelste goet onder der gemeynte / alsoo is twist / tweedracht / oproer / moyterie dat hoochste quaet [...]”.⁴⁴

Zoals in het tweede gedeelte van dit hoofdstuk zal blijken, wordt deze prognosticatie gekleurd door de wens van Grapheus dat er vrede gesloten zal worden tussen Spanje en Nederland. Dit citaat past dan ook goed in deze prognosticatie.

Er zullen vervolgens drie verduisteringen plaatsvinden in 1608, twee verduisteringen van de zon en een van de maan. De tweede verduistering zal echter zichtbaar zijn en zijn uitwerking hebben in de buurt van Indië. Omdat deze verduistering aan Nederland voorbij zal gaan, geeft Grapheus aan hier verder niet op door te gaan. Om

⁴³ Grapheus 1600.

⁴⁴ Ibidem 1600.

toch zijn astrologische vaardigheden te benadrukken, schrijft hij vervolgens: “[...] tis ons genoech sulckes aen te teykenen / op datmen weten mach / dat wij oock connen weten / wat in ander landen gheschieden mach.”⁴⁵ Eclipsen en ook kometen waren enkele van de natuurverschijnselen die veel aandacht trokken. Zij waren in deze periode vaak een bron voor voorspellingen en werden vaak gekoppeld aan de politieke en religieuze situatie.⁴⁶

Opvallend in dit hoofdstuk voor 1608 is dat Grapheus veelvuldig schrijft dat hij bepaalde voorspellingen niet op zal schrijven of deze over zal laten aan collega’s. In de prognosticatie voor 1586 gaat Grapheus in dit hoofdstuk echter zeer uitgebreid in op de komst van het einde der tijden, zoals we dat in andere prognosticaties ook tegenkomen. Hij verwijst hierbij maar zeer kort naar de Bijbel door aan te geven dat zijn astrologische berekening uitkomt op 6000 jaar “[...] daer mit de heilige schrift over een stemt[...]”. Zijn astrologische berekeningen zijn doorslaggevend voor het bepalen van het moment waarop de laatste dag zal komen, “Want den lesten dach is oock uut der natueren synes loops die God geschapen heft na by te gissen”. Grapheus voorspelt de vorming van een bepaalde hemelconstellatie, een “magna coniunctione”, een constellatie die al eerder is waargenomen op een ander belangrijk moment: “Dewyle dan onse Salichmaker Jesus Christus in dusdanighen loop des Hemels [...] die menschlicke natuer an sich genomen heft / want 6. Jaer voor syner heerlicker end hoochlooflicke anneminghe onses Fleisches / dese selve grote tosamen fuginge geweeest is [...]”.⁴⁷

En even verderop schrijft Grapheus: “[...] het is hoge tyt die brillen van de Oogen wech tho werpen / God ende syn gerechticheyt tho vresen / die Bise is an den boom gestelt / onse boesheit is [haefic] vervultv/ so dat wy ho langer ho meer / God tot tornicheit verwecken / end op het leste ons dat Evangelium wel mochte benomen worden end andere geven [...]”.⁴⁸

⁴⁵ Ibidem 1600.

⁴⁶ Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere*, 119.

⁴⁷ Grapheus 1586.

⁴⁸ Ibidem 1586.

Vruchtbaarheid en ziekte

In tegenstelling tot de inhoud van de hoofdstukken over oorlog en vrede is de inhoud in het hoofdstuk over vruchtbaarheid van het land en over gezondheid duidelijk en vrij neutraal. Grapheus hoeft in dit deel immers geen namen te noemen. In “Dat Vijfte Capittel van Fruchtbaerheyt ende Cranckheyden deses Jaers 1584”⁴⁹ verwijst Grapheus in de eerste zin van dit hoofdstuk nog even terug naar het vorige jaar, omdat dat een goed jaar is geweest voor de gewassen, zelfs een beter jaar dan vele jaren daarvoor. Het komende jaar zal ook rijk aan gewassen zijn, zodanig dat de schade van de afgelopen jaren, veroorzaakt door oorlog, brand en roof, ingehaald zal worden. Met het koren zal het ook goed gaan. Erwtten en aan Mercurius gerelateerde gewassen zullen een goede oogst opleveren. De aan Venus gerelateerde boomvruchten zullen echter niet in overvloed aanwezig zijn in het komende jaar, vanwege de stand van Mars. Ol[ie], hop en honing zullen er in overvloed zijn.

De lezer kan vervolgens een idee krijgen van hoe het volgend jaar met zijn gezondheid zal gaan. Grapheus heeft bij het doen van voorspellingen over de gezondheid van mensen de neiging om degenen die bepaalde ziektes boven het hoofd hangt, dieren en gewassen te categoriseren onder sterrenbeelden. Hier zal ik later verder op ingaan. Er zal in 1584 verder veel koorts onder de mensen zijn, vanwege “aangesteken Gallen”⁵⁰, waarschijnlijk bedoelt Grapheus hiermee ontstoken gal. Verder zal men te maken krijgen met problemen aan het hoofd en zowel geelzucht als waterzucht zullen heersen. Veel mensen zullen klagen over pijn in de zij, de blaas en rond de geslachtsdelen. Deze laatste locatie schrijft Grapheus overigens in het Latijn. De mensen die al last hebben van nierstenen zullen hier het komende jaar nog meer last van gaan krijgen. Tenslotte zullen de vrouwen het komende jaar te lijden hebben onder zware bevallingen.

Vervolgens bespreekt Grapheus het welvaren van het vee en andere dieren. Hij doet de sombere voorspelling dat het vee het volgende jaar niet veel zullen produceren en wat zij wel voortbrengen zal zwak zijn. De wilde en tamme vogels zullen wel veel voortbrengen en de vis zal in grote hoeveelheden gevangen worden. Tenslotte bespreekt Grapheus nog een aantal producten. Zo zullen wol, zijde of linnen in prijs stijgen,

⁴⁹ Grapheus 1584.

⁵⁰ Ibidem 1584.

“ongelijke meer als in vorleden Jaer”⁵¹. Verder zullen zilver, lood en koper dankzij ‘bewegingen van de aarde’ goed gewonnen kunnen worden en samen met specerijen veel geëxporteerd worden. De conclusie van Grapheus aan het einde van het hoofdstuk: “In Summa dit sal een vol Jaer sijn”.⁵²

In de prognosticatie voor 1586 besteedt Grapheus twee hoofdstukken aan zijn voorspellingen over respectievelijk vruchtbaarheid en gezondheid. Hij begint echter met aan te geven dat de mens de mens een ‘verdorven natuur’ en nooit genoeg heeft. Vervolgens roept hij de lezer op om zich, net als de ‘profeet’ David dat deed, tot God te richten en zorgen bij God neer te leggen. Het zal daarnaast een “redelick goet Jar” voor de gewassen worden, maar op sommige plekken zullen de boeren te maken krijgen met schade aan de planten, terwijl op andere plaatsen de oogst veel zal opleveren. “Alle Fruchten die met seijet (zaait)”, zoals rogge, gerst, haver, erwten en bonen, zullen het goed doen. “Alle Boomfruchten”, zoals appels, peren, kersen en noten zullen een goed jaar hebben. Het wordt daarnaast ook een goed wijnjaar. Olie, boter, honing en hop zullen in overvloed aanwezig zijn. “Alle viervoetige Beesten”, zoals ossen, schapen, koeien en paarden zullen het redelijk doen het komende jaar en voor veel nakomelingen zorgen. Ook zal het een goed vis- en vogeljaar worden, dus de “fischers ende Vogelers” mogen zich hierop wel verheugen. Grapheus benadrukt daarna dat de mensen zich aan Gods Geboden dienen te houden en naastenliefde moeten praktiseren. Het hoofdstuk eindigt hij met een citaat van Aristoteles(384-322 v. Chr.) uit zijn tweede boek van *De caelo et mundo*.⁵³

Grapheus vervolgt met het beschrijven van de ziektes die men kan verwachten. Eerst krijgen we van Grapheus een astrologische redenering. Saturnus regeert in het achtste huis, “welck een huijs is desz Doodes”. Vervolgens haalt hij in een uitleg over de invloed van de maan de leer van Ptolemeus “ende andere Geleerten” aan. Zijn astrologische bevindingen betekenen dat zijn lezers volgend jaar rekening moeten houden met ziektes aan het hart, de buik, de lendenen, de nieren en de darmen. Daarnaast zullen er problemen zijn met de bloedsomloop en kan men hevige koorts en pest verwachten. Dan volgt een astrologisch vertoog waaruit Grapheus concludeert dat vrouwen ook dit jaar zware bevallingen zullen hebben en zij kunnen maar beter zorgen

⁵¹ Ibidem 1584.

⁵² Ibidem 1584.

⁵³ Grapheus 1586.

dat zij een goede ervaren vroedvrouw in huis halen. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een citaat uit Psalm 37 van David: “Non est sanitas in carne mea, a facie irae tuae, non est pax ossibus meis, a facie peccatorum meorum”.⁵⁴ Terwijl de gewassen en dieren het goed zullen doen, ontkomt blijkbaar geen mens aan allerlei ernstige aandoeningen. Op de zestiende-eeuwse lezer moet de opsomming van ziektes indruk hebben gemaakt.

Hoge heren

Een toevoeging bij het hoofdstuk over oorlog en vrede is het hoofdstuk over ‘hoge heren’. Tenslotte vinden we in bijna elke prognosticatie een hoofdstuk over “den Hoogen Heeren Potentaten”.⁵⁵ Zo ook voor 1586 en 1589. In deze twee prognosticaties is Grapheus nog vrij expliciet in zijn voorspellingen. Voor 1589 lezen we in het volgende: “Soe sal ten eersten de Roomsche Keyserl. Ma. Rodolphus de tweede de deses Naems / gheboren int Jaer 1552.(Rudolf II van het Heilige Roomse Rijk, 1552-1612) nae zijn gheboorte oft Coronatie (Grapheus zal hier uitgegaan zijn van zijn kroning in 1576) met veel moeyten betreft werden in syne Erfflanden unde Rycken dorch die Eclipses Coniunctiones der Planeten anno 1588. 89. verghelijcke sich met de [Coniunctionibus Planetarum in Piscibus] gelijk Anno 1524. daer uut den Boeren krijch (Boerenoorlog 1524-1525) is gevolget[...]”.⁵⁶ Vervolgens doet Grapheus een voorspelling over een persoon waarvan we niet de naam krijgen, maar van wie we dankzij de vermelde geboortedatum en geboorteplaats wel weten dat het gaat om koning Filips II van Spanje (1527-1598): “Ten anderden soe sal de grootmachtichsten Co.Ma. tho Hispanien geboren int Jaer 1527. na sijns Ma. Horoscopo met veelen moeyten betreft worden[...] / unde wort ooc gedreycht aen zijnder gesontheyt.”⁵⁷ Filips was echter vaak ziek waardoor deze voorspelling niet schokkend genoemd mag worden. De prognosticatie voor 1589 is tevens de laatste tekst waarin Grapheus nog namen geeft of maakt hij het voor de lezer vrij eenvoudig om te kunnen achterhalen over wie hij schrijft.

Voor 1603 is Grapheus, in tegenstelling tot de prognosticatie voor 1589, zeer verhullend in zijn hoofdstuk over de regenten. Dat hij aan de regenten toch een eigen

⁵⁴ Ibidem 1586.

⁵⁵ Grapheus 1589.

⁵⁶ Ibidem 1589.

⁵⁷ Ibidem 1589.

hoofdstuk geeft, doet vermoeden dat hij hier wel wat over te zeggen heeft. Desondanks lijkt Grapheus een les te hebben geleerd en in de prognosticatie voor 1603 legt hij dit uit. Hij schrijft: “Vele van Coningen / Vorsten / Regenten te schrijven is niet geraden / Want men can haer altijt geen geluc toe schrijven [...]”.⁵⁸ Hij licht dit toe door te verwijzen naar de profeet Micheas die, toen hij de waarheid sprak, in een kerker werd gegooid. Het enige wat Grapheus daarna nog schrijft, is dat vorsten en regenten in moeilijkheden zullen komen, verraden worden hun dienaren en zelfs gevangen zullen worden gezet.

Het volk

Enkele hoofdstukken komen in andere prognosticaties niet voor. Zo heeft Grapheus in de prognosticatie voor 1603 een hoofdstuk gewijd aan “het ghemeene Volck / int Generael”.⁵⁹ Hij is ook in dit hoofdstuk weinig expliciet over wat hij voorziet. Hij schrijft dat veel mensen zondig en onstandvastig zijn en hij voorspelt dan ook dat het volk komende jaar opstandig zal zijn. Bestuurders zijn hierbij gewaarschuwd en kennelijk is het hoofdstuk voor deze hoge heren geschreven. Daarna schrijft Grapheus over het zingen van een “Requiem”. Vroomheid, vastberadenheid, geloof en liefdadigheid zullen ver te zoeken zijn. Vervolgens, en vermoedelijk is dit een citaat, geeft hij aan dat met meer vrijheid deze situatie verder zal verslechteren. Grapheus besluit met een Latijns citaat uit de *Bucolica* (38 v. Chr.) van Vergilius:

*Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet*⁶⁰

Vrij vertaald geeft de tweede zin, in dit verband waarschijnlijk de belangrijkste zin, aan dat je zelf een probleem hebt wanneer de muur van de burens in brand staat. Opvallend is dat deze twee zinnen niet bij elkaar te vinden zijn in de *Bucolica*. Grapheus moet dus selectief te werk zijn gegaan om een eigen draai aan zijn boodschap te kunnen geven.

⁵⁸ Grapheus 1603.

⁵⁹ Grapheus 1603.

⁶⁰ Grapheus 1603.

Man en vrouw

Een onderwerp dat Grapheus maar één keer in een eigen hoofdstuk plaatst, gaat over de relatie tussen man en vrouw. Hierover schrijft hij in een door John Wolfe in het Engels uitgegeven prognosticatie voor 1598. John Wolfe werkte als uitgever van 1579 tot 1602 in Londen. Volgens Salman en Nalis is deze prognosticatie vermoedelijk vertaald omdat Grapheus hierin de val van het Ottomaanse Rijk voor 1610 voorspelde.⁶¹

De titel van het hoofdstuk over man en vrouw is voluit: “Of good and evil fortune, strife & contention betweene men and women, being young and lovely like Venus dearlinges, upon whom all the world doth cast their eyes”(over geluk en twist tussen mannen en vrouwen, net als Venus jong en mooi, op wie de hele wereld de ogen gericht heeft)⁶². Ook in dit hoofdstuk komt de lezer geen namen tegen en schrijft Grapheus verhullend. Eerst legt hij uit waarom hij zijn voorspellingen doet. Zijn doel is “to give cause of watchfulness to carelesse men”.⁶³ Hij voorziet een goed jaar voor de vrouw, zowel geestelijk als fysiek, dankzij de gunstige positie van Venus in het sterrenbeeld Waterman. Zij zullen geliefd zijn, maar zijn ook gewaarschuwd, want trotse vrouwen zullen hun echtgenoot veel kwaad doen door kijven en twisten. De constellatie van Venus en Mars zal, en dit lezen we in het Latijn, zorgen voor “incestas, libidines (begeerte), fornicationes, adulteria (overspel)[...]”.⁶⁴

Voor het laatste deel van het volgende jaar ziet hij een groot verraad en ontrouw tussen mannen, waarvan vrouwen de oorzaak zullen zijn door wat zij zullen zeggen. Verder ziet hij veel conflicten ontstaan “with such as men have made of their secret counsels”.⁶⁵ Verdriet en ziektes zullen volgen. Ook zal er tussen mannen en hun echtgenotes conflicten ontstaan, wat zal zorgen voor controverses, waardoor veel bruiloften zullen worden uitgesteld, daar ook geen muziek zal worden gespeeld, en waar de heren en vorsten zullen worden verraden. Het feit dat Jupiter boven Venus staat dit jaar wijst er op dat vrouwen van nature altijd verlangen naar genot en plezier. Ze zullen volgend jaar goede bevallingen meemaken en, hoewel Grapheus zichzelf hier

⁶¹ H.J.Nalis, J.L.Salman, “Wie sal ick dan wes goedes kunnen prognosticeren?” Deventer almanakken en prognosticaties in roerige tijden (1555-1610), in: *Deventer jaarboek 1994* (Nieuwegein 1994)19.

⁶² Grapheus 1598.

⁶³ Ibidem 1598.

⁶⁴ Ibidem 1598.

⁶⁵ Ibidem 1598.

tegenspreekt, acht hij ze het waard om op alle vlakken gerespecteerd te worden. Tenslotte moeten oude mannen en “others that use mane women”⁶⁶ ook voorzichtig zijn.

Het feit dat er alleen een Engelse versie van deze prognosticatie beschikbaar is, wekt de suggestie dat er ooit een Nederlands origineel door Grapheus moet zijn geschreven. Het is echter de vraag of deze Engelse versie de letterlijke vertaling is van een Nederlandse versie. Het is de enige prognosticatie waarin Grapheus zo uitgebreid heeft geschreven over de oorlog tegen de Turken en de relaties tussen de seksen en dat is opvallend. Het is mogelijk dat deze oorlog Grapheus in deze periode erg bezighield en dat hij het nodig vond er iets over te schrijven. Er moet ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat Wolfe aanpassingen heeft gedaan bij het vertalen.

Twaalf maanden

Na de hoofdstukken volgt in elke prognosticatie een overzicht van twaalf maanden, waarin Grapheus in dichtvorm voorspelt wat er in elke maand verwacht kan worden. Hieronder zullen enkele voorbeelden volgen van de wijze waarop Grapheus deze voorspellingen opschreef. De maand maart voor het jaar 1589 begint met “Herodes grondt, Pilatus handen, und Judas bloet / Sullen haer op maecken mith een toornich ghemoet / Teghen die Landen onder den Teycken Cancer prachtich”. Voor april 1598 lezen we over het gedrag van heiligen. Zo zal “Saint Denis” opstandig zijn in april.

Voor de maand januari 1589 verwijst Grapheus naar de Romeinse god Janus. Janus bewaakt volgens de Romeinse mythologie huizen en stadspoorten en heeft twee gezichten, een voor en een achter, voor het verleden en voor de toekomst. Daarnaast symboliseert Janus het begin van een periode.⁶⁷ Grapheus schrijft: “In tijdt van Freden het sluyten zijn dueren” en: “Met open deuren sal hij vertrecken met zijn rot / Want Mars gheeft hier beter sold in dit lant”.⁶⁸

In de meeste maanden blijft Grapheus wel erg onduidelijk over wat of wie hij schrijft. Zo komt uit maart en april 1589 een duidelijk morele boodschap naar voren. In maart maant hij de landen met het sterrenbeeld Kreeft: “Siet dat ghij u bekeert / neemt

⁶⁶ Ibidem 1598.

⁶⁷ Hall, *Dictionary*, 167.

⁶⁸ Grapheus 1589.

Gods straffe voor ooghen”.⁶⁹ Wilde Grapheus deze landen ook nog voor iets anders waarschuwen? Want hij schrijft vervolgens: “Wijckt van den hooven wilt ghij het quaet niet zijn deelachtich”.⁷⁰ In april lijkt Grapheus echter een hoopvolle boodschap te verkondigen, want: “Met ootmoedighen herten unde knijen gheboghen / Sal de Waerheyt gheert worden doort gantsche Landt / Den Boom van Peys und Frede is voortgheplant”. In tegenstelling tot april lezen we in mei: “Van Frede unde Verdrach kan ick nicht schrijven”.⁷¹ Verderop schrijft Grapheus:

“Elck sie ick om het langste eynde rucken/
Unde den eenen Duyvel doet den anderen quellen/
Nu salmen de Kater aenbinden de Bellen/
Dan sal hy rasende onder de Wilde Dieren loopen[...].”⁷²

In november schrijft Grapheus:

“Een het Schaep werdt vanden Wolff verslonden/
Het ghebeente sal hem blijven steecken in zijn kaecken/
Soe dat hy t vleesch unde ghebeente weder uut sal braecken”.⁷³

Bij januari 1603 schrijft Grapheus vooral over het gedrag van een aantal planeten en wat daar de gevolgen van zullen zijn. Wederom krijgen we geen specifieke informatie. Hij heeft het over “Seltsame ende wonderlijcke dingen” en “veel groote luyden”.⁷⁴

En in maart:

“Saturnus is met Jupiter seer qualijck gepast/
Die gecochte vruntschap sal al sijn eenen duyren coop/
Hoe wel men noch by een taeffel sal gaen te gast/
Die vrunden sullen malcanderen laten in last/

⁶⁹ Ibidem 1589.

⁷⁰ Ibidem 1589.

⁷¹ Ibidem 1589.

⁷² Ibidem 1589.

⁷³ Ibidem 1589.

⁷⁴ Grapheus 1603.

Ja sullen malcanderen noch bestrijden ende ontlijven”.⁷⁵

In juli:

“Den Adeler (adelaar) sal meenen sijn rijck te vermeereren/
Dan hij salt verminderen in corter stont”.⁷⁶

Tenslotte lezen vinden we nog een opvallend gebruik van beeldspraak bij de maand april voor het jaar 1588, namelijk: “Het Veelhooffdighe Beest is wonderlick onstuer / Want het is een Beest van hondert sinnen” en bij de maand augustus lezen we: “Daer is een Volck seer strijdende sonder Hoofd”⁷⁷. Vervolgens zal in de maand september “Uut die Slanghe een vuyrighe Basiliscus groeyen” en zal wederom “Dat Veelhooffdighe Beest niet te bestueren zijn”⁷⁸. Volgens Salman duidt het “Veelhooffdighe Beest” op de katholieke kerk.⁷⁹ Het “Volck sonder Hoofd” gaat over een volk zonder koning. De lezer kan wel opzoeken wat Grapheus met deze voorspellingen bedoelt, maar komt meestal bedrogen uit.

Achterin de prognosticatie

Tenslotte zien we op de laatste pagina van de prognosticaties verschillende elementen. In de prognosticatie voor 1589 zien we een afbeelding van de stad Deventer, met daaronder de toelichting “D. Rudolphus Maler holt anders gheen Almanack noch Practika voor de syne dan die Ghedruckt sijn voor Adriaen Barentsz. Boeckverkooper tot Amsterdam / unde daer oock het Wapen ofte de Stadt van Deventer voor oft achter op staet.”⁸⁰ Terwijl we in de prognosticatie voor 1591 op de laatste pagina een bijna paginagrote afbeelding zien waarin Grapheus in het midden is afgebeeld met zijn familiewapen, met een afkorting van zij naam. Rondom hem is zijn leeftijd opgeschreven, namelijk 54 jaar. Boven hem zien we een heraldisch wapen met een dubbelkoppige

⁷⁵ Grapheus 1589.

⁷⁶ Ibidem 1589.

⁷⁷ Grapheus 1588.

⁷⁸ Ibidem 1588.

⁷⁹ Salman, ‘Sleutel’, 104.

⁸⁰ Grapheus 1589.

adelaar afgebeeld. Links en rechts van de adelaar zien we twee paren van mannen staan met vaandels in hun handen en elk paar draagt een verschillend heraldisch wapen. Linksonder zien wij dit ook en rechtsonder is een wapen zichtbaar dat gedragen wordt door twee leeuwen. Links en rechts in het midden en onderaan in het midden zien we een leeuwenhoofd. Onder de afbeelding heeft Grapheus een gedicht geplaatst waarin hij erop wijst dat 'haat en nijd' zich hebben verspreid onder de mensen en dat de 'tijd van de mensen' aan verandering onderhevig is. Hij voorziet dat de "rechte Religie sal groyen"⁸¹, zonder te vermelden welke religie dat zou moeten zijn, en roept op tot het stoppen van het geweld, zowel binnen de wereldlijke als de geestelijke stand.⁸²

Hierboven heb ik beschreven uit welke elementen een prognosticatie van Grapheus bestaat. Het hoofdstuk over landbouw en gezondheid zijn duidelijk, terwijl de andere hoofdstukken dit meestal niet zijn. Vanwege de symboliek zorgt de tekst voor een verwarrend effect bij de lezer, vooral bij een lezer uit de 21^e eeuw. De inhoud van een zestiende-eeuwse prognosticatie past namelijk in een kader dat wij nu niet meer hebben. Dit kader bestaat uit grofweg vier elementen: astrologie, religie, humeurenleer en symboliek of symbolische taal.

Astrologie in een christelijke wereld

Grapheus heeft nogal wat astrologische uitdrukkingen in zijn teksten verwerkt. In deze periode werd onderscheid gemaakt tussen judiciële en natuurlijke astrologie. Natuurlijke astrologie richtte zich enkel op het weer en landbouw, de judiciële astrologie koppelde hieraan voorspellingen die zich richtten op politiek, economie en gezondheid. Ook individuele horoscopen vielen hieronder.⁸³ Vanuit kerkelijke hoek was er veel kritiek op de judiciële astrologie, omdat deze op gespannen voet stond met het geloof in Gods voorzienigheid. Daarnaast vond men ook in de Bijbel bewijs voor het veroordelen van voorspellingen op basis van de planeten.⁸⁴ Wereldlijke overheden bemoeiden zich echter amper met deze kwestie en schaften de voorspellende teksten vaak zelf aan,

⁸¹ Grapheus 1591.

⁸² Ibidem 1591.

⁸³ Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw*, 42.

⁸⁴ Jorink, *Het Boeck der Natuere*, 126.

aldus Salman.⁸⁵ Het is mogelijk dat zij zich er niet mee bemoeiden om kritiek uit, bijvoorbeeld, kerkelijke hoek te voorkomen.

Grapheus geeft in zijn prognosticatie voor 1589 aan dat “wy niet wyder tracteren dan dat natuerlycke der Natueren aengaet”⁸⁶. Opvallend is wel dat hij een paar zinnen verderop aangeeft dat hij in de prognosticatie voor 1588 “veranderinghe der Rijcken / dootslaen / moorden op de Zeekant”⁸⁷ voorspelt. Volgens Salman moet rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat Grapheus andere definities hanteerde voor natuurlijke en judiciële astrologie.⁸⁸

Tijdgenoten waren het niet eens over de vraag of astrologie wel een plaats kon hebben in een christelijke wereld. Zoals ik hierboven heb beschreven, was het doen van voorspellingen op het randje en wekte het de woede van geestelijken. Keith Thomas beschrijft in zijn werk *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*⁸⁹ dat godsdienst en astrologie elk een andere verklaring gaven voor dezelfde verschijnselen. Volgens de astrologie waren de hemellichamen op deze verschijnselen van invloed, terwijl vanuit de Kerk werd geleerd dat deze verschijnselen onderdeel vormden van Gods plan met de wereld.⁹⁰ Grapheus lost dit op zijn eigen manier op. In veel van zijn prognosticaties legt hij uit dat God de eerste oorzaak was, en de stand van de planeten en sterren de tweede oorzaak. In de paragraaf over de voorrede hebben we dit gezien. Hij schrijft in dit verband in zijn prognosticatie voor 1589: “Wy weten daerenboven oock dat Godt Genesis int eerste die hemelsche lichaemen in Teycken en Tyden / in Dagen ende Jaren geconstitueert heeft / Und alles van syne Almoegentheyt geschapen is de Alteracie onderworpen”. En in de voorrede voor 1584: “[...] alsoe datmen an den hemel (gelijck een spiegel) claerlick sien kan woe (hoe) die almoeghende Godt over ons gesint is[...]”. Expliciet schrijft hij verderop “Niet dat Ick wil segghen dat Cometen ofte Son ende Maens Eclipsis / off der gelijke Teycken die toekomende verandrange voortbrengen off maken? Neen in

⁸⁵ Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw*, 57.

⁸⁶ Grapheus 1589.

⁸⁷ Ibidem 1589.

⁸⁸ Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw*, 43.

⁸⁹ Keith Thomas, *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England* (London 1971).

⁹⁰ Thomas, *Religion*, 358.

geenderley manier.”⁹¹ Met andere woorden, God beschikt, maar de hemellichamen weerspiegelen Gods wil.

Interessant is dat Keith Thomas beweert dat ‘de gewone man’ in de zestiende eeuw teruggreep op het occulte, op niet-religieuze denkkaders, als reactie op de Reformatie, die alleen door de elite werd begrepen.⁹² Alexandra Walsham is echter van mening dat het geloof in Gods voorzienigheid niet alleen bij de elite voorkwam. Daarnaast geeft zij aan dat astrologie in deze periode religieuzer was dan men denkt.⁹³ Grapheus lijkt goed in dit beeld te passen wanneer hij de terugkeer van Christus op aarde voorspelt aan de hand van een bepaalde hemelconstellatie.⁹⁴ Walsham beschrijft verder dat de dogma’s van het protestantisme werden toegevoegd aan het geheel van ideeën en technieken die men inzette om te kunnen ontsnappen aan het lijden. De keuze die men maakte, hing af van de situatie.⁹⁵

De wijze waarop Grapheus zijn waarnemingen op heeft geschreven zal zeker niet voor al zijn lezers begrijpelijk zijn geweest. Zij zullen niet veel van termen als ‘huys’, ‘aspect’, ‘exaltatie’, ‘orientael’ of ‘ascendent’ hebben begrepen. Als vertaler van Gods wil, vond Grapheus het kennelijk nodig toch zijn waarnemingen op te schrijven. Astrologie bepaalt welke elementen beschreven moeten worden, het is een code die ontcijferd moet worden. Grapheus ging uit van het systeem van twaalf huizen, elk met hun eigen thema. Deze huizen waren gekoppeld aan sterrenbeelden en aan planeten. Het samengaan (conjunctie) van planeten kon in de astrologie gunstig of ongunstig uitpakken. In de voorrede van de prognosticatie voor 1586 lezen we bijvoorbeeld dat de conjunctie van Saturnus en Jupiter niet veel goeds betekent, namelijk “[...]veranderinge der Religien ende Politien / Nye sieckten / Oorloch / Pestilentien / hoge Wateren [...] / bysonder verstorage van falsche Leeringe ende Opinion[...].”⁹⁶ Daarnaast was een planeet in het ene huis erg sterk en in het andere zwak. Ook de afstand tot zon of maan had een positieve of negatieve invloed.⁹⁷

Een ander element in de prognosticatie voor 1600 zijn voorspellingen van drie verduisteringen. Grapheus schrijft daarover: “So bevinde ick dat wy in die Jaer 1600

⁹¹ Grapheus 1589.

⁹² Thomas, *Religion and the decline of magic*, 332.

⁹³ Alexandra Walsham, *Providence in Early Modern England* (Oxford 1999) 23-25.

⁹⁴ Grapheus 1586.

⁹⁵ Walsham, *Providence*, 332.

⁹⁶ Grapheus 1586.

⁹⁷ Peter Whitfield, *Astrology. A history* (London 2001).

sullen hebben drie Eclipses ofte Duysternissen twee inder Sonnen / een inder Manen / daer toe sullen de finsternissen (verduisteringen) des voorleeden Jaers 1599 haer operatien dit Jaer meestelijck uitgheven[...].⁹⁸ De tweede verduistering zal zelfs pas in 1601 zijn invloed uitoefenen tot december 1602. Eclipsen en ook kometen waren enkele van de natuurverschijnselen die veel aandacht trokken. Zij waren in deze periode een bron voor voorspellingen en werden vaak gekoppeld aan de politieke en religieuze situatie.⁹⁹ De astrologische waarnemingen die we in de prognosticaties lezen zijn echter zeer ingewikkeld voor de gewone lezer, maar de uitgebreide beschrijving van deze waarnemingen zal het prestige van de teksten verhoogd hebben.

Religie

Grapheus heeft in elke prognosticatie een duidelijke religieuze boodschap voor zijn lezers. Hoe bouwt hij die boodschap op? Voor een antwoord op deze vraag heb ik de prognosticaties voor 1588, 1589 en 1603 bekeken. Bepaalde elementen of uitdrukkingen zijn in elke prognosticatie te vinden, maar tegelijkertijd geeft hij elke tekst een andere nadruk. Zo verdedigt hij in elke voorrede het bedrijven van astrologie door te benadrukken dat God de sterren en planeten geschapen heeft en dat zij hun invloed op alles wat op aarde leeft uitoefenen. Uiteraard doet hij dit in elke prognosticatie met andere woorden en gebruikt hij andere autoriteiten en argumenten, maar het komt altijd op hetzelfde neer. Ook eindigen bijna alle hoofdstukken of paragrafen wel met een citaat van David uit het bijbelboek Psalmen. Vanaf het eerste hoofdstuk verschilt echter de invulling van zijn religieuze boodschap. Zo herhaalt Grapheus voor 1589 de boodschap uit de voorrede, maar eindigt hij het hoofdstuk met een negatieve voorspelling die de mensen wel zal doen uitkijken naar de laatste dag en beargumenteert hij de komst hiervan aan de hand van bijbelse auteurs. In het tweede hoofdstuk over oorlog en vrede voorspelt hij een “kerckenkrijgh”¹⁰⁰ en is hij van mening dat God de regenten tot tijdelijke vrede aan zal zetten, zodat de onderdanen kunnen bijkomen en de regenten kunnen zorgen voor eeuwige vrede, zoals bij God. Na een

⁹⁸ Grapheus 1600.

⁹⁹ Jorink, *Het Boeck der Natuere*, 119.

¹⁰⁰ Grapheus 1589.

aantal korte moraliserende uitspraken over woekerpraktijken en gierigheid citeert hij in het vijfde hoofdstuk over potentaten dat “Gods wercken tho openbaren is eerlick”.¹⁰¹

In de prognosticatie voor 1588 doet Grapheus in de voorrede iets opvallends. Hij zegt dat het geloof van mensen afzwakt. Verderop verbindt hij astrologie met religie. Dit doet hij door te schrijven dat “die Sonne / dat is het vuyr der Lieffden und het Geloove / gantz in ons is daelende”.¹⁰² In de rest van de prognosticatie is Grapheus erg moraliserend, omdat hij zijn lezer vermaant zich af te keren van het zondige leven, zodat dreigende plagen afgewend kunnen worden. Hij sluit af met de uitleg van de afbeelding op de voorkant in dichtvorm. Hij wil zijn lezer nog meegeven dat “Waer die Straffe Godts niet en wordt bekendt, Vechten d’onhooffdighe Menschen meest om een Hooft”, en: “Veranderinghe sal hy sien die Godt den Heer ghelooft”.¹⁰³

De prognosticatie voor 1603 heeft een specifieke religieuze kleuring, omdat er een hoofdstuk in staat over “den Geestelijcken Leeraers / in Specie / ende oock in Genere”.¹⁰⁴ Hierin benadrukt Grapheus dat de geestelijke stand en leraren dienen “dat Licht der gemeenten te wesen” / na Christus leeringe” en niet “totter Corruptien hares naesten”.¹⁰⁵ Het zal voor hun een zwaar jaar worden en zij zullen zelfs weg vluchten en zich vermommen. Om die reden behoren zij het goede voorbeeld te geven, zodat Gods toorn afgewend kan worden. Uiteindelijk zal God, zo besluit Grapheus, “alle verkeerde secten opinien, verkeerde Menschen / Neutralisten¹⁰⁶/ niemant uyt ghesondert [...] in tijts bekeeren”.¹⁰⁷ Welke ‘verkeerde secten’ Grapheus bedoelt, geeft hij niet aan, maar als niemand is uitgezonderd, heeft hij het in dit citaat dan ook over katholieken? In de prognosticaties lezen we nergens een expliciete vermelding naar katholieke elementen. In de prognosticatie voor 1586 voorspelt Grapheus dat het ‘veelhoofdige beest’ nu is losgeraakt en hij vraagt zich af wie dit beest nog kan bedwingen.¹⁰⁸ Of dit ‘beest’ verwijst naar de katholieke kerk is niet zeker, al gaat Salman hier wel van uit.

Wanneer Grapheus schrijft over religie durft hij zijn mening wel te geven. Zijn boodschap is helder, omdat hij het belangrijk vond dat zijn lezer die begreep. Opvallend

¹⁰¹ Ibidem 1589.

¹⁰² Grapheus 1588.

¹⁰³ Ibidem 1588.

¹⁰⁴ Grapheus 1603.

¹⁰⁵ Ibidem 1603.

¹⁰⁶ Zeeuwse doopsgezinden die zich neutraal opstelden tijdens de Vlaams-Friese twisten van 1566-1567; S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland* (Leeuwarden 1839)104-107.

¹⁰⁷ Grapheus 1603.

¹⁰⁸ Grapheus 1586.

is dat Grapheus geen onderscheid maakt tussen de verschillende confessies, maar er boven blijft staan. We zien hem echter wel een groep doopsgezinden, neutralisten, noemen, maar daar blijft het bij. Het feit dat Grapheus zelf waarschijnlijk luthers was, vertelt hij zijn lezer niet expliciet. De enige aanwijzing is een enkel citaat van Luther en Melanchton. Hij beschouwt zichzelf als vertaler van Gods plan met een sterk moralistische boodschap en daar gaat het hem om.

Humeurenleer

Uit de prognosticaties van Grapheus blijkt dat hij uit ging van de humeurenleer van Hippocrates(ca. 460-370 v. Chr.) en Galenus(131–tussen 201 en 216 n. Chr.). Volgens hun theorieën bevinden zich in het lichaam vier lichaamssappen, namelijk bloed, zwarte en gele gal en slijm. Bij een gezond persoon waren deze sappen in balans, bij een zieke uit balans. In de middeleeuwen geloofde men dat de maan een grote invloed had op deze balans.¹⁰⁹ Salman beschrijft dat in almanakken advies werd gegeven, op basis van astrologie, over het meest ideale moment voor aderlating, om zo de verhouding tussen de sappen te kunnen herstellen.¹¹⁰ Ook Grapheus koppelde de vier elementen water, vuur, aarde en lucht aan de planeten, de vier lichaamssappen en temperamenten. Het feit dat Grapheus planeten veelvuldig een menselijke manifestatie geeft, valt op.

In het hoofdstuk “Dat vierde Capittel / Van die staet unde naetuere der Menschen int generael / naede beduydinghe der soeven Planeten”¹¹¹, bijvoorbeeld in de prognosticatie voor 1588, koppelt Grapheus sterrenbeelden aan planeten, beroepsgroepen, personen, lichaams- en karaktereigenschappen. Hij begint met Saturnus. Hij beschrijft dat ‘zijn kinderen’ door melancholie gekenmerkt worden. Bouwlieden, Joden, woekeraars, monniken, kluizenaars, “Bacchanten” en nonnen zijn onderworpen aan de invloed van Saturnus. Ze zijn “kolt unde drooch als trage ghierige Wolven”, “maeger unde lanck van statuere”, “nemende haer ghewin van der Eerden”¹¹² en ze gunnen niemand iets goeds. Het is daarom niet verbazingwekkend dat Grapheus voor hen niet veel geluk voorspelt voor volgend jaar. De geestelijkheid, zoals prelaten,

¹⁰⁹ Thomas, *Religion and the decline of magic*, 296.

¹¹⁰ Salman, *Populair* drukwerk, 106.

¹¹¹ Grapheus 1588.

¹¹² Ibidem 1588.

bisschoppen, abten, theologen en paters zijn onderworpen aan de invloed van Jupiter en hebben de eigenschap sanguinisch te zijn. Grapheus voorziet dat deze personen “veel swaricheyt”¹¹³ zal overkomen. Ook in de prognosticatie voor 1603 maakt Grapheus dergelijke koppelingen: “Die Phlegmatici sullen een quaet Jaer hebben / die flumich ende vocht van natuyren zijn”¹¹⁴. Voor 1603 schrijft hij over een ‘boze Saturnus’ en een paar zinnen verder over een ‘listige Saturnus’.¹¹⁵ Daarnaast plaatst Grapheus landen onder een bepaald sterrenbeeld en koppelt hij vruchten aan planeten.

Symboliek

Bij het beschrijven van de titelpagina, de hoofdstukken en het overzicht van de twaalf maanden, zijn we veel symboliek tegengekomen. Grapheus gebruikt meerdere soorten symboliek en daar heb ik voorbeelden van gegeven. De eerste soort is dierensymboliek. Grapheus combineert heraldische dieren, fabeldieren en bestaande dieren. We lezen over adelaars, wolven, leeuwen, schapen, vossen en ganzen en vogels. Ook zien we een fabeldier, namelijk een griffioen, op de afbeelding van de voorkant van de prognosticatie voor 1589, net als een adelaar met twee hoofden. De dubbelkoppige adelaar op de voorzijde van de prognosticatie voor 1589 is in dit geval een heraldisch element, zoals ik al eerder beschreven heb. Grapheus past daarnaast ook bijbelse symboliek en vergelijkingen toe. Hij verwijst onder andere naar Judas, Herodes en koning Achab in het bijbelboek Koningen 2. Er zijn tenslotte ook veel mythologische elementen te herkennen in zijn prognosticaties. Dat het gebruik van symboliek niet ongebruikelijk was in de zestiende eeuw zal in het volgende hoofdstuk blijken.

Prognosticaties van andere auteurs

Het is tenslotte interessant om te onderzoeken of de inhoud van de prognosticaties van Grapheus verschilde met die van andere auteurs uit dezelfde periode. Om een beeld te schetsen heb ik drie andere prognosticaties bekeken. De eerste is de *Prognosticum*

¹¹³ Ibidem 1588.

¹¹⁴ Grapheus 1603.

¹¹⁵ Ibidem 1603.

*novum*¹¹⁶, van Jasper Tournay(1560-1635), gedrukt in 1584. Zijn voorspellingen heeft hij in dichtvorm opgeschreven en hij richt zich vooral op de invloed van het weer op de seizoenen, soms op de politiek, of op het succes van kooplieden en de zeevaart. Ook de dag waarop kerst valt, is volgens hem van invloed op het weer en de landbouw. In deze prognosticatie paste Tournay voornamelijk natuurlijke astrologie toe, maar een enkele keer gaat hij over op judiciële astrologie, als schrijft hij hier zeer verhullend. Net als in de prognosticaties van Grapheus heeft deze prognosticatie een overzicht van de voorspellingen voor de komende twaalf maanden, maar ook hier richt Tournay zich op het weer en de gevolgen hiervan voor de landbouw. Hij legt verder kort uit hoe men met behulp van de maan en de zon het weer kan voorspellen. Tenslotte gaat hij in op de vier winden (oost, zuid, west, en noord), welke planeten daarbij horen en wat hun invloed is op de gezondheid, maar ook dit doet hij kort.

De prognosticatie *Die groote pronosticatie ofte practica op dat jaer naerder gheboorte onses heere JesuChristi MDLXXXIII. Ghepractiseert door D. Cephas Wiltenburgensis Astrologium. De beduydinge deser figure leest int omslaen van dit blat*¹¹⁷ van Cephas Wiltenburgensis (Pieter van Utrecht) begint net als bij Grapheus met een symbolische afbeelding op de voorkant. De symbolische elementen zijn genummerd en op de volgende anderhalve pagina wordt in dichtvorm uitgelegd wat deze elementen betekenen. Deze aanpak is duidelijker dan die van Grapheus, maar was mogelijk minder uitdagend voor de lezer. Verder richt Wiltenburgensis zich tot de burgemeester, schepenen en raad van de stad Utrecht. Hij richt zich meteen al op de komst van de laatste dag en somt ook de voortekenen op die nu al zichtbaar zijn. Zijn toon is daardoor gelijk al behoorlijk waarschuwend. Zijn astrologische verslag lijkt sterk op dat van Grapheus en de hoofdstukindeling is ook vergelijkbaar. Ook Wiltenburgensis past judiciële astrologie toe: hij beschrijft eerst de standen van de planeten en doet op basis van deze waarnemingen onder andere politieke voorspellingen. In deze prognosticatie geeft hij echter niet aan of het zijn opzet is om natuurlijke of judiciële astrologie uit te oefenen, terwijl Grapheus dat wel expliciet aangeeft. Daarnaast verwijst Wiltenburgensis, net als Grapheus, terug naar zijn eerdere voorspellingen en geeft hij

¹¹⁶ Jasper Tournay, *Prognosticum novum. Een constighe nieuwe prognosticatie, eewelijck duerende*(Delft 1584), Universiteitsbibliotheek Leiden.

¹¹⁷ Cephas Wiltenburgensis, *Die groote pronosticatie ofte practica op dat jaer naerder gheboorte onses heere JesuChristi MDLXXXIII. Ghepractiseert door D. Cephas Wiltenburgensis Astrologium. De beduydinge deser figure leest int omslaen van dit blat*(Amsterdam 1584), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Bijbelse citaten in het Latijn. Wiltenburgensis gebruikt echter geen beeldspraak in zijn politieke voorspellingen, maar noemt ook geen namen. Zoals Grapheus het in zijn prognosticatie voor 1588 met een afbeelding van de stad Deventer aangeeft, is een afbeelding van Amsterdam het keurmerk voor Wiltenburgensis.

Georgius Ursinus richt zich in zijn prognosticatie *Prognosticatie van achter Jaren, namelick vanden Jare MDLXXXI(1581) tot datmen schrijven sal MDLXXXVIII(1588)[...]*¹¹⁸, gedrukt in het jaar 1580, tot een groot publiek, namelijk “den Christlicken Leser”¹¹⁹. Op de voorkant zijn alleen een zons- of maansverduistering en een zon (met gezicht) afgebeeld. In zijn voorrede maant hij zijn lezer tot het beteren van zijn leven om Gods straf af te kunnen wenden. Vervolgens geeft hij in ongeveer een of twee pagina’s aan wat de stand van de planeten en sterren zijn voor elk jaar en trekt hij daaruit zijn voorspellingen. Hierbij gaat hij ook in op politiek, zonder daarbij namen te noemen, de vruchtbaarheid van het land, het weer en ziektes. Ursinus past dus ook judiciële astrologie toe en vond hij het blijkbaar niet nodig om zijn keuze toe te lichten of om onderscheid te maken. Bij het jaar 1584 ziet hij het einde der tijden bijna naderen en voor 1585 ziet hij Rome de meeste vervolgingen ondergaan. Voor Ursinus is 1588 een bijzonder jaar. Als de wereld dan al niet vergaan is, zullen er zeker wonderen plaatsvinden. De lezer krijgt vervolgens een opsomming van alle rampen die zullen gaan plaatsvinden, over de hele wereld en niemand zal er aan ontsnappen.

De prognosticaties van Grapheus vertonen overeenkomsten met de teksten van Tournay, Wiltenburgensis en Ursinus. Andere auteurs pasten blijkbaar ook symbolische elementen toe in hun teksten en sommigen waagden zich net als Grapheus aan politieke voorspellingen, vaak ook verhullend opgeschreven. Wat echter opvalt, is dat Grapheus veel meer dan de drie bovengenoemde auteurs ingaat op politiek en actualiteit. Wiltenburgensis geeft zijn lezer een handreiking om de afbeelding op de titelpagina te kunnen ontcijferen, terwijl Grapheus helemaal niet zo behulpzaam is. De prognosticaties van Grapheus zijn vergelijkbaar met die van andere auteurs, maar Grapheus durfde verder te gaan.

¹¹⁸ Georgius Ursinus, *Prognosticatie van achter Jaren, namelick vanden Jare MDLXXXI tot datmen schrijven sal MDLXXXVIII[...]*(zp 1580).

¹¹⁹ Ursinus 1580.

Conclusie

Nu, aan het einde van dit hoofdstuk, is er een beeld ontstaan van de inhoud van de prognosticaties van Grapheus. We weten dat elke pagina werd benut: al op de voorkant geeft Grapheus zijn lezer een boodschap mee door middel van een afbeelding. Op de voorkant lezen we ook welke planeten het sterkst hun invloed zullen doen gelden en krijgen we informatie over de drukker en het privilege van drukker en auteur. De voorrede werd gebruikt om astrologie in een gunstig daglicht te plaatsen en om de eigen astrologische en voorspellende vaardigheden te verdedigen. In de volgende hoofdstukken krijgt de lezer een relaas van astrologische uitdrukkingen, de standen en eigenschappen van planeten en de invloed daarvan op politiek, economie, gezondheid en de landbouw. Tot 1600 durft Grapheus het blijkbaar nog wel aan om enkele vorsten bij naam te noemen, maar we zien dat in de latere prognosticaties vanaf de jaren '80 van de zestiende eeuw meer verhullende beeldspraak voorkomt. Deze beeldspraak is vooral aanwezig in het overzicht van de komende twaalf maanden. Achterin staat soms een afbeelding van Grapheus met vermelding van zijn leeftijd, zijn astrologische instrumenten en zijn familiewapen.

In het tweede deel van dit hoofdstuk ben ik ingegaan op het zestiende-eeuwse kader waarbinnen Grapheus zijn prognosticaties schreef. Zo bestond er een bepaalde spanning tussen astrologie en religie en draagt Grapheus vooral een religieuze boodschap uit. Hij blijft daarbij boven de verschillende confessies staan. Vervolgens past Grapheus de leer van de humeuren duidelijk toe en maakt hij veel koppelingen. Tenslotte is het aspect dat de meeste vragen oproept de symbolische taal. Het uiteenzetten van een dergelijk kader geeft echter nog geen antwoord op de vraag waarom men prognosticaties aanschafte. Een prognosticatie moest een bepaald nut hebben voor de lezer. Hier zal ik in het volgende hoofdstuk op ingaan.

Het nut van een prognosticatie

Om een antwoord te kunnen geven op de vraag waarom men in de zestiende eeuw prognosticaties kocht, moeten we onderzoeken wat men in deze teksten zag. Hoe kon men een prognosticatie gebruiken? In het vorige hoofdstuk heb ik een beeld gegeven van de inhoud van Grapheus' prognosticaties. De teksten bestaan uit verschillende elementen en zijn voortgekomen uit de wijze waarop in deze periode gedacht werd over astrologie, religie, humeuren en symboliek. Hoe kon de lezer met de beschreven kaders de prognosticaties van Grapheus begrijpen?

In de late zestiende eeuw hadden mensen weinig invloed op wat er met hen zelf of in hun omgeving zou gebeuren. De stad waarin je woonde kon nu nog in handen zijn van de Staten-Generaal, terwijl diezelfde stad volgend jaar veroverd kon worden door de Spanjaarden, waarbij iedere keer vele doden vielen. Dit is gebleken uit de situatie van Deventer. Vanuit deze onmacht is het goed voor te stellen dat er behoefte bestond aan middelen of instrumenten waarmee men bijvoorbeeld natuurverschijnselen of menselijk lijden zou kunnen verklaren. De prognosticaties van Grapheus lijken als een dergelijk instrument te willen functioneren. Deze functie is duidelijk en concreet, bijvoorbeeld, wanneer hij voorspellingen doet over religie en gezondheid, maar als hij schrijft over politiek doet hij dit op verhullende wijze. Hieronder wil ik daarom ingaan op de vraag hoe duidelijk de politieke boodschap van Grapheus was voor de lezer.

Politieke boodschap

Allereerst zal ik beginnen met de titelpagina's voor 1589 en 1600. In sommige prognosticaties van Grapheus krijgt de lezer een korte beschrijving van de betekenis van de afbeelding op de voorkant. Voor 1589 staat een dergelijke 'Uitlegginghe' er helaas niet bij. In de afbeelding zagen we Christus met een laurierblad en laurierkrans, beide symbolen van overwinning.¹²⁰ De twee kronen op de hoofden van de dubbelkoppige adelaar geven het onderscheid tussen wereldlijk en geestelijk gezag. De griffioen symboliseert in de heraldiek waakzaamheid en moed, maar in het christendom staat hij

¹²⁰ James Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art* (New York 1979) 190.

symbool voor de dubbele natuur van Christus.¹²¹ Vermoedelijk zal Grapheus met deze afbeelding zijn vredeswens hebben willen uitbeelden. De lijfspreuk 'Eendracht maakt macht' van de Republiek versterkt dit vermoeden.

Op de titelpagina voor 1600 zou Grapheus met de vechtende schepen zijn lezer hebben willen wijzen op het belang van een oorlog op zee. Door het afbeelden van de wolf of vos, mogelijk 'in schaapskleren' op de kansel, zal Grapheus waarschijnlijk zijn kritiek op de katholieke kerk hebben willen uiten. Het is ook mogelijk dat hier gedacht moet worden aan het thema van het ontmaskeren van de herder als een wolf, zoals Horst dit noemt naar aanleiding van de prent 'De valse herder' uit 1578-79.¹²² In elk geval wil Grapheus de nadruk leggen op dit spektakel van de vos of wolf en ganzen en ook op de vechtende schepen, omdat hij bij dit tafereel *Nota* heeft geschreven. De gepersonifieerde Saturnus, Jupiter en Venus hebben alleen een astrologische betekenis. "Concordia" zou kunnen duiden op de verhouding tussen deze drie planeten het komende jaar, maar het zou ook in dit geval de vredeswens van Grapheus kunnen uitbeelden. Het is niet mogelijk om met zekerheid iets te zeggen over deze twee afbeeldingen.

Een vreemde vogel en dienstweigeraars

De twee beschreven afbeeldingen zijn erg vaag en geven geen duidelijke boodschap aan de lezer, het blijft gissen. Hieronder hoop ik uit de tekst meer van de politieke boodschap van Grapheus te kunnen achterhalen.

De prognosticatie voor 1584 is door Grapheus in 1583 geschreven. Willem van Oranje werd pas in het jaar van publicatie vermoord. Het is moeilijk voor te stellen dat de politieke gebeurtenissen voorafgaand aan de moord geen enkele invloed zouden hebben gehad op de inhoud van deze tekst. Grapheus doet een aantal veilige voorspellingen. Zo voorziet hij veel 'heimelijke' aanslagen, twist, bedrog, verraad, bloedstorting, een 'nieuw vuur', oproer, muiterij en tirannie. Dit allemaal zonder namen en plaatsnamen. Tussen de veilige voorspellingen door, durft Grapheus voorspellingen te doen die iets verder gaan. Hij voorspelt dat een groot en zeer machtige heer zal sterven en iemand anders van grote naam gevangen genomen zal worden. Dacht

¹²¹ Hall, *Dictionary*, 143.

¹²² Daniel R. Horst, *De Opstand in zwart-wit*, 282-284.

Grapheus hierbij al aan Willem van Oranje? Daarnaast zullen vorsten het volk veel kwaad doen, het beroven en zelfs mensen ombrengen. Ook zijn er dienaren die ontrouw zijn aan hun heer en zich zullen wagen aan 'ontloping van hun dienst'. Jeroen Salman en Hans Nalis koppelen deze voorspellingen aan de dreiging die veroorzaakt werd door de Spaanse heroveringen in het oosten van Nederland.¹²³ De Spaanse troepen, onder leiding van de hertog van Parma, heroverden rond 1580 vele gebieden in het zuidwesten, noordoosten en zuidoosten. Om hierin te kunnen slagen, werden de steden geïsoleerd en de landerijen verwoest.¹²⁴ De veroveringstocht van Parma dreigde de Unie van Utrecht in stukken te hakken. Salman en Nalis geven aan dat verraad in deze situatie aan de orde van de dag was.¹²⁵ Blijkbaar vond Grapheus het ook noodzakelijk om zijn eigen stad te waarschuwen en hij doet dit door het voorspellen van aanslagen voor Deventer.

Een politieke voorspelling die niet goed te duiden valt, is de waarschuwing voor een 'waterdraak'. Grapheus roept 'strijdbare helden' op om zich te verweren, omdat zij anders de gevangenen van deze draak zullen blijven. Maar er is ook de waarschuwing voor een 'vreemde vogel' die de "inlandische Voghels niet verbite"¹²⁶. Dit was vorig jaar namelijk ook al het geval. We kunnen er vanuit gaan dat Grapheus, wanneer hij over vogels schrijft, de Spanjaarden bedoelt, maar de vreemde vogel blijft onbekend.

Grapheus wil zijn lezer ook meegeven dat "Den dobbelder Arent[...] buten veler meninge Emergiren/ ende sijn Flogelen wiedt uutstrecken/ ende der Haen wert sijn sporen verlisen". Ook zullen de "Leligen men den Blode besmet worden / vele Leuwen werden manck gaen"¹²⁷. We kunnen er van uitgaan dat de adelaar symbool staat voor de Habsburgers, de haan en de lelies voor Frankrijk en de leeuwen voor de Nederlanden. Als de adelaar zijn vleugels uitstrekt, de haan zijn sporen verliest en de lelies met bloed overgoten worden, voorspelt Grapheus hier mogelijk dat Spanje Frankrijk zal proberen te veroveren.

¹²³ Nalis, Salman, "Wie sal ick dan wes goedes kunnen prognosticeren?", 22.

¹²⁴ S. Groenveld, H.L.Ph. Leeuwenberg e.a. (red), *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca.1560-1650)*(Zutphen 2008)119.

¹²⁵ Ibidem, 22.

¹²⁶ Grapheus 1584.

¹²⁷ Ibidem 1584.

Stotende leeuwen

Als we kijken naar wat Grapheus in 1585 voor het jaar 1586 voorspelt, lezen we weer over twist, verraad en aanslagen, wraak en tirannie. Er zal bezit teruggevorderd worden en vanaf zee zal een leger komen met als gevolg dat de steden Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht en daarnaast ook Engeland en Frankrijk zullen worden overvallen en beroofd.¹²⁸ Verwachtte Grapheus al de komst van een Spaanse vloot?

Ook, en dit lijkt op de voorspelling voor 1584, zal de 'adelaar' de moed niet opgeven. De 'lelies' zullen met bloed begoten worden en de 'haan' zal zijn 'lange sporen' verliezen. Een aantal 'leeuwen' zal 'tegen elkaar stoten'. Tenslotte zal in dit verband "Die roede Roose lijden groote last / Onder haeren schijn / een van haer Bondtghenooten / Sal die Verradeliche Schelm kommen te gast"¹²⁹. De voorspelling met de adelaar, lelies en haan is hetzelfde als die voor 1584. De leeuwen zullen nu niet 'mank gaan', maar tegen elkaar stoten.¹³⁰ Grapheus verwijst hier waarschijnlijk naar de komst van de graaf van Leicester (1533-1588) na het vertrek van de hertog van Anjou (1555-1584). Daar komt bij dat de 'rode roos' het moeilijk zal krijgen. Grapheus zal hiermee Engeland bedoeld hebben. Door de aanspraak die de katholieke Maria Stuart I van Schotland (r.1542-1567) maakte op de Engelse troon moest Elisabeth van Engeland op haar hoede zijn voor katholieke samenzweringen, gesteund door Spanje, tegen haar.¹³¹ Verder kreeg de Republiek in 1585 te maken met de aanwezigheid van de Engelsen. De Staten-Generaal zochten na het vertrek en de dood van de hertog van Anjou nog steeds naar een nieuwe vorst. Koningin Elisabeth van Engeland wilde die soevereiniteit niet op zich nemen, maar zag wel de dreiging voor Engeland die uitging van de sterkere positie van Spanje, de heroveringen van Parma in de Nederlanden en de zwakke positie van Frankrijk, die met de dood van de hertog van Anjou een troonsopvolger kwijt was. Het verdrag van Nonsuch werd in augustus 1585 getekend waardoor, naast andere maatregelen, de graaf van Leicester met troepen naar de Republiek werd gezonden en de opstandelingen jaarlijks een lening kregen.¹³²

¹²⁸ Grapheus 1586.

¹²⁹ Ibidem 1586.

¹³⁰ Ibidem 1586.

¹³¹ T.Noble, B. Strauss e.a.(ed.), *Western Civilization. The Continuing Experiment*(Boston 2005)520.

¹³² Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 124-125.

Een voorspelling die Grapheus blijkbaar ook nodig vond om te doen, is dat “Woe wal myn Haene nue gaet Onweden kreyen/ Over het grouwelicke Slanghen gebroet/ Wiens Radt wel haest om sal Drayen.”¹³³ Deze voorspelling moet wel over Frankrijk gaan, vanwege de vermelding van de haan. Vermoedelijk verwijst Grapheus met het ‘slangengebroid’ naar de katholieke Liga in Frankrijk die in 1584 werd opgericht en zich keerde tegen de beoogde troonopvolger de calvinistische Hendrik van Navarre (1553-1610).¹³⁴

Een volk zonder hoofd

Als we lezen wat Grapheus voor 1588 voorspelde, dan is dat, na de gebruikelijke veilige voorspellingen over twist en tirannie, toch de hoop op vrede. Voor deze vrede ziet Grapheus eerst een aantal grote potentaten zich verzamelen in een ‘groot consilium’ dat de geestelijke en wereldlijke politiek van Nederland zal veranderen. Zij zullen een verdrag sluiten, maar Grapheus is toch niet zeker van de gevolgen van dit verdrag.¹³⁵ Vogels lijken populair te zijn bij Grapheus, want voor 1588 schrijft hij dat:

“Een seltsaem Voeghel sal vlieghen nae den Westen/
Om zijn wechgevoerde Jongen weder tho haelen/
Hij sal willen inbreecken in alle stercke Vesten
[...]
Sijn reyse sal [...] qualicken ghelucken
Veele sullenter met den hals betaelen
Om zijn federen salmen hem willen plucken
Een Foghel sal zijn [...] vlieghen stucken/
Want zijn eyghen Capiteyn sal hem verraden/
Maer daer hy meendt een ander te verdrucken
Daer mede sal hy hem selven schaeden.”¹³⁶

¹³³ Grapheus 1586.

¹³⁴ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 130.

¹³⁵ Grapheus 1588.

¹³⁶ *Ibidem* 1588.

Grapheus verwijst in dit vers voor de maand mei naar de aanwezigheid en het vertrek van de Engelsen, zoals ook Salman en Nalis vermoeden.¹³⁷ De graaf van Leicester kreeg van de Staten-Generaal de functie van landvoogd en daarmee veel gezag, meer dan Elisabeth voor ogen had. Leicester verbood de handel met de Habsburgers waarmee hij Holland in het harnas joeg. Daarnaast koos hij in het stadsbestuur van Utrecht, de stad waar hij verbleef, voor de orthodoxe calvinisten en verbande hij in 1586 de gematigden. Door zijn keuze kwam de verhouding met Holland op scherp te staan.¹³⁸ In 1585 was Maurits, zoon van Willem van Oranje, gekozen tot stadhouder van Holland en Zeeland. Johan van Oldenbarnevelt(1547-1619) kreeg in 1585 de politieke leiding over Holland. In tegenstelling tot Leicester, streefde Oldenbarnevelt naar een leidende positie van Holland. Leicester boette aan gezag in en nadat bleek dat Engeland met Parma vredesonderhandelingen hield en dat Leicester hier ook een rol in had, kon Leicester alleen nog maar vertrekken in 1587. Hier kwam nog bij dat Zutphen (1586) en Deventer (1587), door het verraad van twee Engelse officieren, weer in Spaanse handen terechtkwamen.¹³⁹ Niet lang na het vertrek van Leicester zouden de Staten-Generaal besluiten om zelf de soevereiniteit in handen te nemen.¹⁴⁰

Toen Grapheus in 1587 werkte aan zijn prognosticatie voor 1588, werd het voor de Republiek en Engeland duidelijk dat Filips II van Spanje (1527-1598) een armada aan het voorbereiden was. We weten inmiddels dat Grapheus met het noemen van een adelaar, vogel of vogels schrijft over de Habsburgers. Het is niet uitgesloten dat hij ook op deze dreigende situatie ingaat in bovenstaand vers. De hertog van Parma (1545-1592) had de opdracht gekregen een leger klaar te maken om naar Engeland te kunnen vervoeren. Als Engeland eenmaal was veroverd, zou het een eenvoudige volgende stap zijn om Holland en Zeeland te veroveren. De Engelsen en Nederlanders, beide gericht op de eigen veiligheid, probeerden zich voor te bereiden op een Spaanse aanval.¹⁴¹

Zoals in het eerste hoofdstuk ook al is aangehaald, verbeeldt Grapheus in deze prognosticatie op de titelpagina een 'volk zonder hoofd'. Hij schrijft daar ook over:

¹³⁷Nalis, Salman, "Wie sal ick dan wes goedens konnen prognosticeren?", 23.

¹³⁸ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 125.

¹³⁹ Ibidem, 127.

¹⁴⁰ Ibidem, 131; Jonathan I. Israel, *De Republiek*, 263-265.

¹⁴¹ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 129.

“Daer is een Volck seer strijdende sonder Hooft/
die ghedencken de wereld te verdrukken[...]
Steden/ Dorpen und [...] worden berooft
Ettelijcke Provincien brenghen sy in onvreden/
Daer sullen toghedaen worden ettelijcke Steden
Soe datter uut volghen sullen bloedighe Strijden/
Veel groote Hooffden sullen storten beneden.”¹⁴²

De kans is groot dat Grapheus in dit stuk verwijst naar Frankrijk en dat hij dit land verwijt anderen bij deze interne ‘strijd’ te betrekken. Filips zou zich nu gaan richten op Frankrijk, want het was zijn beoogde troonsopvolger, de hertog van Anjou, kwijt. De hertog was in 1584 in Frankrijk overleden.¹⁴³ Zoals ik bij een voorspelling in de vorige prognosticatie al heb beschreven, was de nieuwe potentiële opvolger van Frankrijk de calvinistische Hendrik van Navarre. De katholieken in Frankrijk verenigden zich al in 1584 in een Liga om zich te verzetten tegen de benoeming van deze Hendrik. Vanwege persoonlijke belangen sloten verschillende groepen zich bij deze Liga aan die daarbij ook nog eens financieel gesteund werd door Filips.¹⁴⁴

Oude bomen, nieuwe spruiten

Grapheus verwacht in 1589 wederom dat er een consilium gehouden zal worden met vrede en eendracht als doel. In deze prognosticatie is hij echter vooral somber gestemd. Holland en Zeeland waarschuwt hij voor ‘een vreemde natie gekleed in schaapskleren’. Ook zal men dankzij list en bedrog ‘de kist’ weten te vullen of steden in te nemen. In het eerste hoofdstuk beschreef ik al dat, volgens Grapheus, het land in 1589 niet aan een “Kerken-krijch” zal kunnen ontsnappen. Enkele personen in Overijssel zullen bovendien nachtelijke aanslagen kunnen verwachten. In februari schrijft Grapheus echter: “Men salder wederom planten nieuwe spruyten/ Veel olde Boomen sullen blijven mith schanden.”¹⁴⁵ De lezer zal hierbij gedacht hebben aan het aantreden van Maurits, die in

¹⁴² Grapheus 1588.

¹⁴³ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 122.

¹⁴⁴ Ibidem, 130.

¹⁴⁵ Grapheus 1589.

1585 tot stadhouder werd gekozen. De gebruikte symbolische uitdrukking van Grapheus zal afgeleid zijn van de lijfspreuk van Maurits: *Tandem fit surculus arbor* ('Eens wordt de spruit een boom').¹⁴⁶ In oktober schrijft hij het volgende:

“Hoe sie ick de grimmende Leeuwen aldus troeren/
My dunckt dat sy den moet gheven verlooren/
Is nu al wech die moet om te quellen de Boeren?
Hoe staen nu die wilde Dieren int verstooren?
Is haer hoop ydel und nu al verschooven?
Die Boeren beghinnen te Triumpheren/hoe salt ghelucken/
Wie solde dit voormaels hebben konnen gheloooven?
Salmen dus de wilde Voghelen haer veeren utrucken?
[...]
Nu salmen de Kater aenbinden de Bellen/
Dan sal hy rasende onder de Wilde Dieren loopen/
Wacht u goede Ghesellen kruypt in u Cellen/
Want een nye Kuycken komt uut den dop ghekroopen
Men sal u willen verkesten oft t vel aff stroopen.”¹⁴⁷

Zowel in 1580 als in 1584 kwamen boeren in Overijssel en Drenthe in opstand tegen de Spaanse en Staatse troepen, omdat door de oorlog het platteland was verwoest.¹⁴⁸ Grapheus gaat in het citaat hierboven in op het leed van de boeren en voorspelt dat de boeren uiteindelijk zullen ‘trionferen’.

Het kwaadste beest

Grapheus ziet in 1591 zware tijden komen voor koningen, koninginnen en het volk. Onder bloedverwanten zal twist ontstaan. Aan de hoven zal men veel verdriet kennen. Een niet mis te verstane voorspelling gaat over een groot vorst die zal sterven door het

¹⁴⁶ S. Kalff, ‘Francis Caron’, in: W. Byvanck, J. van Hall, e.a. (red), *De Gids* jaargang 62 (Amsterdam 1898) 81.

¹⁴⁷ Grapheus 1589.

¹⁴⁸ Israel, *De Republiek*, 229; W.J.F.Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw IV*(Amsterdam 1869)131.

zwaard. Het gevolg hiervan is de vorming van een 'twistig verbond' tussen edellieden om op die wijze meer macht te winnen. Zij zullen elkaar uit het rijk en van hun troon willen verdrijven.¹⁴⁹ Grapheus zal hier verwijzen naar de moord op de Franse koning, Hendrik III(1551-1589) in 1589. Filips richtte zich in deze periode op Frankrijk en wilde dat Parma zich voorbereide om Frankrijk binnen te kunnen vallen, maar Parma zou dan niet langer meer in staat zijn geweest om de veroveringstocht in de Nederlanden voort te zetten.¹⁵⁰

Vervolgens zullen prins en oversten, volgens Grapheus, niet vergeten hun eigen volk te kwellen met het opeisen van grote geldbedragen. Dit volk zal ook niet kunnen ontkomen aan oorlogen en bloedvergieten. Rivieren en velden zullen met bloed gevuld en bedekt worden.¹⁵¹ Het is niet vreemd dat Grapheus een dergelijke voorspelling deed. Rond 1590 waren namelijk duizenden Spaanse soldaten aan het muiten geslagen in de zuidelijke Nederlanden. Uit Antwerpen, onder andere, haalt Filips een groot geldbedrag op.¹⁵² Grapheus vervolgt met de voorspelling dat wetten aangepast en nieuwe wetten geschreven zullen worden in de Nederlanden. Dit proces kan zover gaan dat er sprake is van een nieuwe reformatie. Grapheus benadrukt dat dit geen fabel is. Parijs, Lyons en de Languedoc zullen daarnaast verwoest worden.¹⁵³ De vagere voorspellingen gaan over het kwaad dat uit de boom spruit, schapen die bij de wolven zullen weiden en dat de mensen gewaarschuwd zijn voor 'het kwaadste beest'.¹⁵⁴ Deze voorspellingen zijn onduidelijk en kon de lezer zelf invullen. Een zestiende-eeuwse lezer zal het 'kwaadste beest' vermoedelijk geassocieerd hebben met de duivel.

Een kraaiende kip

Grapheus richt zich in de Engelse prognosticatie voor 1598 voornamelijk op de oorlog tegen de Turken. Volgens hem worden zij in 1610 definitief verslagen. Hij roept zijn lezers ook op tegen hen te strijden. De landen rond de Mediterrane Zee, Engeland en landen die de Turken steunen zullen ellende over zich heen krijgen. Ook richt Grapheus

¹⁴⁹ Grapheus 1591.

¹⁵⁰ Israel, *De Republiek*, 130.

¹⁵¹ Grapheus 1591.

¹⁵² Israel, *De Republiek*, 131.

¹⁵³ Grapheus 1591.

¹⁵⁴ Ibidem 1591.

zich op de Republiek en omgeving. Zo zal men horen van ‘geheime ondernemingen’ vanaf zee en te land met het doel om bepaalde personen af te zetten. Brabant, Vlaanderen en Frankrijk zullen hier de negatieve gevolgen van merken.¹⁵⁵ Uit de tot nu toe gegeven voorbeelden blijkt dat Grapheus landen soms bij hun naam noemt en ze, zoals in het eerste hoofdstuk is beschreven, soms een symbool of sterrenbeeld geeft waarmee bepaalde landen en steden worden aangeduid.

Grapheus verwacht verder voor 1598 een oorlog op zee, die lijkt op een armada. Er worden ook plannen gesmeed om een land in het zuidwesten ‘omver te werpen’. In eigen land zullen de mensen te maken krijgen met bloedige oorlogen. In Savoy zal twist leiden tot een bloedig einde. Tenslotte geeft Grapheus aan dat in Frankrijk een haan tegen zijn natuur in eieren zal leggen en dat een kip zal kraaien.¹⁵⁶ Gaat Grapheus hier nog in op het feit dat Hendrik IV zich in 1593 tot het katholicisme bekeerde en zijn katholieke aanhang hierdoor groeide? In 1595 verklaart hij Filips de oorlog, gesteund door Engeland en de Noordelijke Nederlanden.¹⁵⁷ “Saint Denis” zal volgens Grapheus ook draaien en rebelleren. Met ‘Saint Denis’ zou hij kunnen wijzen op de Franse Liga. Binnen de Liga bestond namelijk, naast een deel radicalen, ook een groep gematigden die wel bereid was om met de nieuwe koning en hugenoten te praten.¹⁵⁸

Ongehoorde, wonderlijke dingen

Volgens Grapheus komt in 1600 vervreemd bezit terug bij de rechtmatige eigenaar. Voor dit jaar hoopt Grapheus op de komst van vrede en hij voorziet overeenstemming op religieus vlak. Er zal ook wel een verdrag getekend worden.¹⁵⁹ Grapheus verwijst hier waarschijnlijk naar de vredesonderhandelingen met het zuiden in 1599. Filips liet na zijn dood de Zuidelijke Nederlanden over aan zijn dochter Isabella en haar echtgenoot aartshertog Albert. De zoon van Filips, Filips III, had te weinig financiële middelen om in de Noordelijke Nederlanden nog iets af te kunnen dwingen. In 1599 kwamen de

¹⁵⁵ Grapheus 1598.

¹⁵⁶ Ibidem 1598.

¹⁵⁷ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 137-138.

¹⁵⁸ Ibidem, 138.

¹⁵⁹ Grapheus 1600.

aartshertog en de adviseur van Filips III met een vredesvoorstel.¹⁶⁰ Grapheus voorspelt dat het zuiden zich weer bij het noorden zal voegen.¹⁶¹

Grapheus schrijft voorziet ook nog het tot stand komen van een verdrag tussen overheid en onderdanen. Het is zelfs zo dat ‘de dominie van de klimmende Leeuw uit het water’ van zee tot zee zal lopen.¹⁶² Hiermee verwijst hij weer naar Zeeland. Toch acht Grapheus het nodig zijn lezer te herinneren aan een bekende fabel van Aesopus, maar hij geeft zijn eigen versie: “[...] daer de Vos de Hane wijs maecte het ware een bestandige generale vrede tusschen allen dieren uitgeroepen.”¹⁶³ In 1598 sloot Frankrijk, de haan, vrede met Spanje, de vos. In september van dat jaar overleed Filips II en zijn zoon Filips III volgde hem op. Het lijkt erop dat Grapheus deze vrede niet lang stand ziet houden.¹⁶⁴

De lezer moet er verder rekening mee houden dat hoge en machtige lieden die ‘zeer onstadig’ zijn ook ‘dol en kwaad’ worden om enkele goederen en gebieden. Zij willen hun religie in eigen staat behouden. Duitse vorsten worden in dit verband in het bijzonder door Grapheus gewaarschuwd, ook voor twist en tweedracht. Zij zullen elkaar zelfs willen bestrijden. Grapheus wijst zijn lezer er verder op dat er volgend jaar sprake zal zijn van een belastinginning, zware tol en ‘inzettingen’ om geld weg te halen. Dit zal menig mens dol maken. “Om schult daer in die Landen syn geloopen. Voor den langdurigen Crijch ick moetet u segghen”.¹⁶⁵ Men zal het geld met grote hoop bijeen brengen om aan het ongemak een einde te maken. Het blijkt ook van belang te zijn om te vermelden dat een vreedzaam persoon, van keizerlijke afkomst, bepaalde landen op rechtvaardige wijze zal regeren. Deze persoon zal enkele ‘vogels hun veren uit willen trekken om ervoor te zorgen dat ze wat minder moedig kraaien’. Het rad zal echter anders keren.¹⁶⁶ Voor Nederland en landen in het noorden en oosten geldt dat:

“De Cranen sullen genoot worden vande Vossen
Onveilich salmen reysen dorch donckere Bossen
Want over al sullen de Vyanden legghen laghen

¹⁶⁰ Israel, *De Republiek*, 281.

¹⁶¹ Grapheus 1600.

¹⁶² Ibidem 1600.

¹⁶³ Ibidem 1600.

¹⁶⁴ Ibidem 1600.

¹⁶⁵ Ibidem 1600.

¹⁶⁶ Ibidem 1600.

Berovende de luijs en die vluchten met haar trossen”.¹⁶⁷

Bovendien weet “Godt u ende ons allen wel te vinden. Met Zeemonsters te senden die daer veel sullen verslinden”.¹⁶⁸ Moet de lezer rekening houden met dreiging vanaf zee? Verder moet de lezer rekening houden met een “sonderling mysterium” en ‘ongehoorde wonderlijke dingen’ die zich zullen afspelen tussen heren en vorsten. Daarnaast zullen “Vele met het spit geslagen worden / die vant gebraden niet gegeten hebben” en “Vele sullen weder uut spouwen dat se gegeten hadden. Vele Booden briefdraghers/ Ambassaten die Commissie is ghegeven van groote Heeren / sullen ghevanckelijk gehouden worden”.¹⁶⁹ Tenslotte zal de gesloten vrede weer verbroken worden in de winter. In het volgende jaar zal het volk ‘in het werk gesteld worden’, maar dit alles zal met list bedekt zijn, om “dat principael hoeft mede te quellen”.¹⁷⁰ Kennelijk voorspelt Grapheus hiermee dat er weer een oorlog voorbereid wordt.

Een wonderlijke metamorfose

Grapheus drukt tweemaal zijn vredeswens uit voor 1608.¹⁷¹ Hij past met zijn wens binnen de opgelaaide discussie over vrede met Spanje. In 1606 was men namelijk, zowel van de kant van de Spanjaarden als van de Nederlanders, bereid om vredesonderhandelingen te overwegen.¹⁷² Overijssel wilde graag vrede en dit gold ook voor andere gebieden en groepen die onder de oorlog het meest hadden geleden. Zeeland wilde echter geen vrede. Degenen die de oorlog wilden voortzetten gingen samenwerken en hadden hierbij Maurits aan hun kant staan, terwijl zij die streefden naar vrede Oldenbarnevelt, echter niet onvoorwaardelijk, aan hun kant hadden. In 1607 stemde Filips III in met een tijdelijke onafhankelijkheid van de Republiek, zodat de onderhandelingen konden beginnen.¹⁷³ Grapheus houdt zijn optimisme echter niet vol,

¹⁶⁷ Ibidem 1600.

¹⁶⁸ Ibidem 1600.

¹⁶⁹ Ibidem 1600.

¹⁷⁰ Ibidem 1600.

¹⁷¹ Grapheus 1608.

¹⁷² Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 143-144.

¹⁷³ Ibidem, 144-145.

want de landen met het sterrenbeeld Kreeft zullen ongeluk over zich heen krijgen. Je moet immers oppassen als je te maken hebt met een 'kwade buur'.¹⁷⁴

Naast grote veranderingen lezen we ook over een "wonderlijke metamorfose". Mensen zullen elkaar niet vertrouwen en wederom is er in 1608 sprake van bedrog, achterklap en straatschending. In maart zal er zelfs geen vrede zijn. Niemand zal zich houden aan eer en eed. Het zal ook zo gaan dat "die vette Gans wert van een mageren Vos verslonden"¹⁷⁵, maar de vos zal de restanten van de gans weer uitbraken. Volgens Salman zou de gans duiden op geuzen en met de vos zou Grapheus Spanje aan hebben kunnen duiden.¹⁷⁶ Grapheus zal met 'mager' bedoeld kunnen hebben dat Spanje er in deze periode financieel slecht voor stond vanwege de jarenlange oorlog tegen de Nederlanden. De gans zou in dit verband daarom symbool kunnen staan voor de Republiek. In april zullen "Eenige Heeren schudden haer cleeren/ Sommige sullen haer tieren als Leeuwen en Beeren/ Ende vernielen malcander met haer bloedige handen."¹⁷⁷ En in september lezen we weer over een vogel, want:

"Den Leeuw uut den water sal doen al sijn vlijt/
Om een vogel te vangen die tegen hem strijt/
Soo dat hij sal moeten laten zijn eeren/
Sijn nest rumende daer hij hem plach te gheneren/
Het sal anders gaen hij moet blijven in last/
Een ander sal soecken daer tegen te regeren/
Ende salder dorch list veel noden te gast/
Dus siet wel toe dat ghy op den haspel past."¹⁷⁸

Met de 'leeuw uit het water' bedoelt Grapheus Zeeland, de vogel zal ook hier symbool staan voor de Spanjaarden. Ik vermoed dat Grapheus in dit vers ingaat op het feit dat Zeeland geen vrede wil en door wil gaan met de strijd tegen de dreiging uit Vlaanderen.¹⁷⁹ Vervolgens zal volgens Grapheus de vrede in november worden

¹⁷⁴ Grapheus 1608.

¹⁷⁵ Ibidem 1608.

¹⁷⁶ Salman, 'Sleutel der Prognostikaten, 105.

¹⁷⁷ Grapheus 1608.

¹⁷⁸ Ibidem 1608.

¹⁷⁹ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 144.

verbroken. Men zal in het geheim “het principael hoeft met leet quellen”¹⁸⁰. Tenslotte voorspelt Grapheus dat in december in sommige landen “een sterck vuer boven inden Helm” en een nieuwe samenzwering zullen plaatsvinden.¹⁸¹

Distels en doornen maken vrede

De nu 71-jarige Grapheus sluit het eerste hoofdstuk met goede raad af. Het zal namelijk het geval zijn dat men in 1609 zal lijden door pijn uit het verleden. In enkele provincies zal daarbij ‘het huis’ van binnenuit branden. Dit geldt voor “onse aenstotende Provintien en Landen”. Zijn raad luidt dan ook dat “als u nabuers huys begint te branden/ soo ist tijdt dat ghy water haelt”.¹⁸² Grapheus zal hier verwijzen naar de Protestantse Unie die in 1608 door een aantal Duitse vorsten was gesloten. De Unie wilde weerstand bieden tegen het katholicisme dat sinds het Concilie van Trent (1545-1563) probeerde om zijn politieke invloed in Habsburgse gebieden te herwinnen.¹⁸³ Grapheus vervolgt met de voorspelling van een eclips. Deze verduistering zal zorgen voor ‘ongehoorde en vreemde aanslagen’, in het bijzonder in Spanje, Italië en op de eilanden van Oost- en West-Indië. Vervolgens zal:

“die Nederlandsche springende Leeuw uyt den water/
zijn dominie sal wesen bloet/
ende zijn dominie sal wesen *a Mare usque ad Mare* (‘van zee tot zee),
ende sal veele wilde dieren verschoeren ende vernielen/
die Lelien sullen onder die Doornen raken/
ende sullen een stinckende rueck van haer geven/
ende diet ruecken sullen pijn int hoeft krijgen [...]/
die Rose sal schoon ruecken[...].”¹⁸⁴

Blijkbaar zal het Zeeland goed vergaan in 1609 en zal het op het water sterk. Frankrijk (lelies) zal het zwaar hebben. Bedoelt Grapheus met ‘doornen’ Spanje? Met Engeland (de

¹⁸⁰ Grapheus 1608.

¹⁸¹ Ibidem 1608.

¹⁸² Grapheus 1609.

¹⁸³ Noble, *Western Civilization*, 523.

¹⁸⁴ Grapheus 1609.

roos) zal het goed gaan in 1609. Verderop zullen “Dijstelen ende Doornen haer hoofd op steken om vrede te maken/ daer wert een opstaen/[...]die mochte wel dat veelhoofdige Beest in banden legghen/ ende dat gemene ‘popel foex populorum (*vox populorum*)’, de stem van het volk, in stilte brengen.”¹⁸⁵ Als we er van uitgaan dat de doornen symbool staan voor Spanje, verwijst Grapheus hier naar de bereidheid van Spanje om tot vrede te komen. In februari 1608 beginnen namelijk de vredesonderhandelingen, na het verlengen van de wapenstilstand. Er komen afgevaardigden uit Spanje, Engeland, Denemarken en een aantal Duitse vorsten naar Den Haag. Filips III wilde echter dat de katholieken in de Republiek hun erediens in vrijheid konden uitoefenen. In augustus werden daarom de onderhandelingen gestopt. Vervolgens werd alsnog in april 1609 het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) gesloten, maar de prognosticatie van Grapheus voor 1609 lag op dat moment al bij het stadsbestuur van Deventer.¹⁸⁶

Een zekere conjunctie van planeten zal leiden tot een grote nederlaag en “verstorunge veeler Policien ende Kercken”.¹⁸⁷ In januari, als ‘de krachten zijn gebroken’, zal iemand ten hulp schieten die ‘lag ondergedoken’ en waar de heren niet op zullen rekenen. In mei waarschuwt Grapheus zijn lezer niet te vertrouwen op iemands ‘schoon gelaat’. “Want als een Vogelken luistert nae den gesangen/ Soo wort het gemeenlick haest gevangen”. In de maand daarop verwacht Grapheus toch weer tweedracht en twist en roept hij op tot behoud van vrede: “Siet toe o Nederlant u genaect een groot elendt/ Aldus wilt malcanderen trouwelick bystaen/ Soo als het schijnt sullen ander landen niet vry gaen”. Tenslotte schrijft Grapheus voor augustus: “Een vreesamende Prins is des landes welvaert”.¹⁸⁸

Het is mogelijk om bovenstaande voorbeelden tenminste voor een deel te kunnen interpreteren met behulp van secundaire literatuur, maar daar blijft het wel bij. We krijgen zijn teksten niet volledig en met zekerheid helder en het is ook niet goed mogelijk om zijn politieke boodschap te achterhalen. Dat wat we wel kunnen decoderen, haakt vaak in op de actualiteit. Grapheus gaf echter in zijn prognosticatie voor 1608 al aan dat hij bepaalde stukken wel verhullend moest opschrijven, om kritiek te voorkomen. We moeten er echter rekening mee houden dat Grapheus ook om andere redenen zijn boodschap cryptisch wilde verpakken. Daarnaast is het belangrijk om te

¹⁸⁵ Ibidem 1609.

¹⁸⁶ Groenveld, *De Tachtigjarige Oorlog*, 145-146.

¹⁸⁷ Grapheus 1609.

¹⁸⁸ Ibidem 1609.

bedenken dat Grapheus in zijn prognosticaties vooral voorspellingen doet. Hij wist niet wat er volgend jaar zou gebeuren, maar meer dan dit kon hij niet doen. Astrologie was voor hem echter een serieuze zaak en hij zal om die reden zijn eigen voorspellingen serieus genomen hebben. Daar komt bij dat de hoeveelheid voorspellingen en de mate waarin Grapheus de voorspellingen cryptisch heeft opgeschreven blijkbaar goed aansloten bij de behoefte van de lezer.

Politiek bewustzijn

Uit de genoemde citaten is gebleken dat hoewel de meeste politieke voorspellingen van Grapheus cryptisch verpakt zijn en een groot deel niet goed te duiden is, het wel mogelijk is om verwijzingen te vinden naar de actuele politieke situatie in de tijd van publicatie. Die actualiteit roept een belangrijke vraag op: hoe betrokken was het lezerspubliek van Grapheus bij de Nederlandse politieke situatie? Het feit dat de prognosticaties van Grapheus werden aangeschaft, impliceert dat kopers geïnteresseerd waren in tenminste een deel van de informatie. Volgens Peter Burke, in zijn werk *Popular culture in Early Modern Europe*¹⁸⁹, groeide in deze periode het politieke bewustzijn onder de bevolking. Politiek bewustzijn definieert Burke als het besef van het bestaan van bepaalde problemen in de samenleving en mogelijke oplossingen. Hij rekent hierbij ook een publieke opinie en een kritische houding ten opzichte van het bestuur. Burke geeft hierbij ook wel aan dat over politiek bewustzijn bij lagere delen van de bevolking moeilijk iets gezegd kan worden. Om het politiek bewustzijn te kunnen meten, richtte Burke zich onder andere op populaire literatuur, zoals (propagandistische) pamfletten en prenten en ziet hij een grote invloed van deze literatuur op de bevolking.¹⁹⁰

Craig Harline ziet in zijn werk *Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch republic*¹⁹¹ uit 1987, een relatief grote interesse in politieke en religieuze kwesties bij de bevolking en komt met bewijs voor het feit dat auteurs ook uitgingen van en inspeelden op enige kennis van de actualiteit bij hun lezers.¹⁹² Verder was er vanaf 1600 sprake van een toename van politieke pamfletten, vanaf 1607 zelfs een sterkere

¹⁸⁹ Peter Burke, *Popular culture in Early Modern Europe* (London 1978).

¹⁹⁰ Burke, *Popular culture*, 259-261.

¹⁹¹ Craig E. Harline, *Pamphlets, printing, and political culture in the Early Dutch Republic* (1987).

¹⁹² Harline, *Pamphlets*, 66-67.

toename. Harline benadrukt daarnaast dat uit de politieke pamfletten die hij heeft onderzocht, blijkt dat de mening van de 'gemeente' een steeds belangrijkere rol ging spelen in deze periode.¹⁹³ Met 'gemeente' bedoelt Harline de meerderheid van volwassen mannen, waarbij hij de rijken, hoogopgeleiden, gezagsdragers, arme arbeiders en de armen uitsluit.¹⁹⁴ Hij beschrijft dat de politieke pamfletten zich in de inhoud richtten op deze 'gemeente'. Wat we in de prognosticaties van Grapheus zien, is dat hij zich expliciet richt tot het stadsbestuur en hen waarschuwt voor het volk, zeker wanneer uit de sterren is gebleken dat het onrustig zal zijn. Daarmee lijkt hij te passen binnen de trend van de door Harline beschreven pamfletten, omdat ook hij zich bewust was van het belang van het volk. Maar waar in Harlines pamfletten rekening gehouden wordt met en ingespeeld wordt op de mening van het volk, ziet Grapheus het volk juist als een gevaar voor bestuurders.

Horst heeft in *De Opstand in zwart-wit Propagandaprenten uit de Nederlandse Opstand 1566-1584*¹⁹⁵ een korte paragraaf gewijd aan de vraag welke motivatie kopers in de zestiende eeuw hadden om een prent aan te schaffen. Nu heeft Horst politieke spotprenten onderzocht en geen prognosticaties. Deze spotprenten waren duidelijk gericht op propaganda, om mensen een kant te laten kiezen. In prognosticaties van Grapheus is dat minder expliciet. Toch zijn er overeenkomsten tussen deze twee teksten waardoor de motivatie voor aanschaf ook deels voor prognosticaties opgaat, net zoals prognosticaties raakvlakken hebben met almanakken. De prognosticaties van Grapheus hebben bijna allemaal een afbeelding op de titelpagina met vergelijkbare symbolische elementen. Beide gaan daarnaast in op de actuele situatie uit de zestiende eeuw. Ook dienden allebei verkocht te worden, want er kleefde een commercieel belang aan. Tenslotte konden zowel spotprent als prognosticatie op kritiek rekenen als daarop of daarin iets getekend en geschreven stond dat kerk of overheid tegen het borst stootte. Horst gaat er in de eerste plaats vanuit dat er sprake zal zijn van nieuwsgierigheid bij de koper, zeker wanneer de producent van de prenten ingaat op de actualiteit. Daarnaast zou een afbeelding van een belangrijke gebeurtenis als bewijs en als herinnering kunnen dienen. Dat een prognosticatie ooit als bewijsstuk heeft gediend, is niet erg waarschijnlijk, maar omdat er prognosticaties zijn overgeleverd uit de zestiende eeuw,

¹⁹³ Ibidem, 8, 18.

¹⁹⁴ Ibidem, 20.

¹⁹⁵ Daniel R. Horst, *De Opstand in zwart-wit. Propagandaprenten uit de Nederlandse Opstand 1566-1584* (Zutphen 2003).

wilde men ze blijkbaar bewaren. Tenslotte stelt Horst nog de interessante vraag of de prentmaker bij een bepaalde prent over de hertog van Alva(1507-1582) de publieke opinie heeft willen beïnvloeden of in wilde spelen op heersende ideeën bij kopers.¹⁹⁶ Deze vraag kan ook gesteld worden bij Grapheus. Juist vanwege het commerciële belang van een prognosticatie zal hij rekening hebben moeten houden met de verwachtingen en bestaande politieke en religieuze ideeën van zijn lezers. Politiek bewustzijn zou dus een grote motivatie kunnen zijn om meer te willen lezen over politieke ontwikkelingen in het land en daarmee een goede reden om een prognosticatie te willen aanschaffen.

Als we de prognosticaties van Grapheus vergelijken met de spotprenten van Horst en met de politieke pamfletten van Harline, wordt allereerst duidelijk dat de in dit onderzoek behandelde prognosticaties geen propagandistisch doel hadden. Dat doel hadden spotprenten en politieke pamfletten duidelijk wel. De prognosticaties van Grapheus blijken vooral een symptoom te zijn geweest van de Opstand. Een ander opvallend verschil is het feit dat Grapheus in zijn teksten naar de toekomst kijkt.

Conclusie

In de prognosticaties van Grapheus worden aan natuurlijke verschijnselen, zoals kometen of verduisteringen, politieke consequenties gekoppeld. Ook zorgen deze verschijnselen in alle gevallen wel voor pest, moord en mitterij. Daarnaast gebruikt Grapheus in zijn prognosticaties religie en astrologie door elkaar. Ook het beladen thema van de komst van de laatste dag verbindt Grapheus aan astrologische waarnemingen, terwijl een dergelijke voorspelling vanuit de Kerk niet werd geaccepteerd. Grapheus acht het ook nodig om symboliek te gebruiken, zoals dieren, fabels en heiligennamen, terwijl hij verwijst naar belangrijke politieke ontwikkelingen.

In de zestiende eeuw werd astrologie beschouwd als een wetenschap. Grapheus laat dat ook zo overkomen in zijn prognosticaties. Hij is immers een serieuze mathematicus en 'astronomus' en legt het belang van astrologie uitgebreid uit in elke voorrede. Zoals Jorink schrijft, moeten we het zestiende-eeuwse geloof in astrologie en het verband tussen een komeet en de komende straf van God beschouwen als 'geleerd'

¹⁹⁶ Horst, *De Opstand in zwart-wit*, 20.

bijgeloof.¹⁹⁷ Als astrologie en de betekenis van bepaalde verschijnselen serieus genomen werden, waarom voegde Grapheus dan toch zoveel cryptische passages toe? Was het de bedoeling dat de lezer ook zelf moest uitvogelen wat Grapheus schreef? Grapheus wilde kennelijk voorkomen dat hij werd vastgepind op bepaalde voorspellingen, zodat hij zich in kon dekken tegen onverwachte uitkomsten. Af en toe lijkt het mogelijk om toch een bepaalde symbolische uitspraak te koppelen aan een politieke gebeurtenis eerder dat jaar. Uit het werk van Daniel Horst blijkt ook dat bepaalde symbolische elementen in een bepaalde periode vaker gebruikt werden. Het consistente gebruik van dieren zal het decoderen voor de lezer eenvoudiger gemaakt hebben. Het was dus misschien mogelijk voor de lezer om nog iets te duiden. Toch wordt de politieke inhoud onvoldoende duidelijk. Wat is dan het nut voor de lezer?

¹⁹⁷ Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping 1575-1715* (Leiden 2006)132.

De lezer overtuigen

In het vorige hoofdstuk kwam de vraag aan de orde hoe bruikbaar prognosticaties konden zijn voor de kopers. We weten dat Grapheus een reeks prognosticaties kon schrijven en uitgeven. Dat moet te maken hebben met een behoefte bij de kopers naar deze prognosticaties, ze wilden in elk geval weten wat er volgend jaar zou gaan gebeuren. Een andere of bijkomende reden zou kunnen zijn dat de wijze waarop Grapheus zijn teksten opschreef en indeelde de mensen aansprak. Als Grapheus zijn teksten wilde verkopen, was hij genoodzaakt om overtuigend over te komen op zijn lezers. Gezien de reeks is hij daar in geslaagd. De vraag waarop ik in dit hoofdstuk een antwoord wil vinden, is wat Grapheus gedaan heeft om er voor te zorgen dat lezers hem geloofden en hoe hij probeerde ze zover te krijgen om ieder jaar opnieuw een tekst te kopen.

Om op deze vraag een antwoord te krijgen, zal ik de verschillende elementen van zijn prognosticaties nagaan om er achter te komen welke retoriek hij heeft toe gepast. Ik zal allereerst ingaan op het imago dat Grapheus van zichzelf heeft neergezet. Welke indruk maakt hij zelf op de lezer? Vervolgens komt de tekst zelf aan bod. Waarom hanteert hij in bijna al zijn prognosticaties dezelfde volgorde van hoofdstukken en wat is het effect? De nadruk zal ook komen te liggen op de voorrede van de prognosticaties, omdat hij in zijn inleiding ervoor moest zorgen dat de lezer verder wilde lezen. In het eerste hoofdstuk heb ik al beschreven dat Grapheus de voorrede ook heeft gebruikt om astrologie in een positiever en religieuzer licht te plaatsen. Verder zal er in dit hoofdstuk aandacht zijn voor elk onderdeel van de prognosticaties.

Astronomus

Op elke titelpagina staan de naam en de titels van Grapheus. De naam is in het Latijn, zijn echte naam was Roelof Maler. Zijn titels waren, ook in het Latijn, *medicus*, *lithotonus*, *astronomus* van Deventer. Onderop zien we vaak dat het stadsbestuur van Deventer toestemming heeft gegeven de betreffende prognosticatie uit te geven, met vermelding

van het privilege dat de drukker had om de prognosticatie te drukken. Het kopiëren van deze prognosticaties was verboden. Op het laatste blad van de meeste teksten staat een afbeelding van Grapheus zelf met een aantal astrologische instrumenten en vermelding van zijn leeftijd en familiewapen. Dit alles wekt de indruk dat hij wijze en kundige man was, die wist waarover hij schreef en ook nog een man van niet geringe afkomst. Dat Grapheus een reputatie had, blijkt uit het feit dat ook na zijn dood een aantal prognosticaties, zeker tot 1618, nog steeds onder zijn naam werden uitgegeven. Salman schrijft hier ook over.¹⁹⁸ Daarnaast vond hij het kennelijk belangrijk om zijn religiositeit te beklemtonen. Op deze wijze komt hij bij zijn lezer over als een vrome man.

Wat opvalt als we met een eerste blik naar de teksten kijken, is dat Grapheus zijn prognosticaties in het Nederlands heeft uitgegeven, met af en toe Latijnse zinnen en citaten. Met het Nederlands zal hij rekening gehouden hebben met een breder publiek. Met het Latijn wilde hij wellicht vooral aangeven dat hij zelf een geleerd man was en het suggereert dat hij voor een geleerd publiek schreef of dat hij juist geleerder was dan zijn publiek. Meestal gebruikt Grapheus de wij-vorm, zeker in de voorrede. Qua lengte, namelijk rond de zestien pagina's, passen de prognosticaties van Grapheus binnen de categorie populair drukwerk, een categorie die volgens Harline het beste verkocht.¹⁹⁹ Grapheus en zijn drukker waren zich hiervan bewust en hebben op deze trend ingespeeld.

Structuur

Op de titelpagina wordt de nieuwsgierigheid van de lezer alvast geprikkeld. Om de boodschap in de afbeelding beter te kunnen begrijpen, moet de prognosticatie open worden geslagen, omdat daar meer aanwijzingen in kunnen staan.

In de voorrede probeert Grapheus zijn lezer met argumenten actief te overtuigen van zijn kunde en het belang van astrologie. Het lijkt erop dat hij zijn lezer hier 'klaarstoomt' voor wat er volgt. Na de voorrede en een hoofdstuk met een vrij saai astrologisch vertoog en voorzichtige voorspellingen of religieuze vermaningen, heeft Grapheus ervoor gekozen om te beginnen met het schrijven over oorlog en vrede. Hij zal willen hebben voorkomen dat lezers bij het vrij saaie en moeilijk te begrijpen stuk

¹⁹⁸ Nalis, Salman, "Wie sal ick dan wes goedes konnen prognosticeren?", 19.

¹⁹⁹ Harline, *Pamphlets*, 31.

zouden afhaken. Om die reden volgen soms hoofdstukken die we niet in alle prognosticaties terugvinden, zoals een hoofdstuk over man en vrouw. De extra hoofdstukken geven sommige prognosticaties een eigen kleuring. Gezondheid en landbouw komen als een van de laatste onderwerpen aan bod. Dit laatste onderdeel lijkt minder belangrijk te zijn, maar consumenten zullen juist hebben willen weten wat er met de oogst en prijzen van gewassen en andere producten zou gaan gebeuren, zodat daar op ingespeeld kon worden.

Tenslotte eindigt Grapheus met een overzicht van de twaalf maanden. Uit het vorige hoofdstuk is gebleken dat het wel mogelijk is om een deel van Grapheus' politieke boodschap te achterhalen. Hij neemt in dit overzicht de ruimte voor veel voorspellingen, waaronder veel politieke voorspellingen, en om die reden vermoed ik dat de lezer hierin vooral geïnteresseerd was en daarom bladerde naar dit overzicht. Dit overzicht staat in rijm gedrukt. Het gebruik van rijm was een manier om een breed publiek aan te spreken. Opvallend is dat Grapheus zelf al de koppeling maakt tussen rijm en retoriek. Dit doet hij in de prognosticatie voor 1609, waarin we in de titel bij het overzicht van de twaalf maanden lezen: "Uutlegginge der twaelf Maenden des Jaers 1609. Nae die Astronomische ende Retorijcke Const in Dicht of in Veersen ghestelt".²⁰⁰ Hij wist dat hij moest inspelen op zijn publiek. Harline wijst er op dat rijm een middel was om bepaalde stukken makkelijker te kunnen onthouden.²⁰¹ Rijm zal het ook eenvoudiger hebben gemaakt om de voorspellingen verder te kunnen vertellen. Het is goed voor te stellen dat Grapheus inderdaad wilde dat zijn lezers zijn voorspellingen en zijn waarschuwingen aan het einde van zijn prognosticaties niet zouden vergeten. Dat hij wilde dat zijn lezers bepaalde voorspellingen zouden onthouden, blijkt ook uit de prognosticatie voor 1588. Hij herhaalt in het overzicht aan het einde nog eens zijn voorspelling, die ook al op de titelpagina staat afgebeeld, dat er een volk zonder hoofd strijd voert. Ook op de allerlaatste pagina, wanneer hij de afbeelding op de titelpagina uitlegt, gaat hij in op dit volk zonder hoofd, maar hier plaatst hij het in een religieuze setting, want dit volk zou God niet kennen. Op deze wijze combineert hij een voorspelling met zijn morele boodschap.

²⁰⁰ Grapheus 1609.

²⁰¹ Harline, *Pamphlets*, 33-34.

Klaarstomen

Zoals in het eerste hoofdstuk al is beschreven, richtte Grapheus zijn prognosticaties aan “Den Eerentfesten/ Hoochgeleerten/ Achtbaren/ Wijsen/ ende Doorluchtighen Heeren/ Burgemeysteren/ Schepen ende Raedt der Keyser vrije Anze Stadt Deventer/ mijnen ghebiedenden Heeren Saluyt”.²⁰² Het opdragen van het werk aan bijvoorbeeld bestuursorganen, in dit geval aan de leden van het stadsbestuur van Deventer, was voor pamfletauteurs een middel waarmee men hoopte aan opbrengsten te komen.²⁰³

Zoals in het eerste hoofdstuk al is beschreven, geeft Grapheus in zijn voorrede vaak aan dat het zijn bedoeling is om zich te richten op natuurlijke astrologie. Judiciële astrologie stuitte op weerstand in kerkelijke kringen. Duidelijk is wel dat Grapheus voor natuurlijke astrologie een andere definitie gebruikte dan de Kerk. Salman geeft aan dat het onderscheid tussen deze twee vormen van astrologie nog wel eens strategisch ingezet werd bij het omzeilen van kritiek op astrologie.²⁰⁴ Grapheus zal zich heel goed bewust zijn geweest van het onderscheid en heeft dit zodanig omzeild dat het in zijn werk een retorisch instrument is.

Interessant is de eerste zin van de voorrede. Deze eerste zin zou de lezer al moeten overtuigen om verder te willen lezen. Vaak begint Grapheus met aan te geven dat hij bij oude filosofen heeft gelezen over het nut van astrologie. Voor 1586 begint hij op deze wijze: “Wy hebben in voerleten Jaeren/ duck ende menichmael bewesen in onsen Schrifften/ Die nutticheyt der Hoochberoemder Konsten Astrologiae”.²⁰⁵ In de meeste openingszinnen geeft hij aan dat hij al jaren voorspellingen heeft gedaan die zijn uitgekomen, dat geldt in de prognosticatie voor 1608 ook voor de voorspellingen voor het buitenland. Voor 1600 begint Grapheus met aan te geven dat “Het is [U.A.W.] niet verborgen hoe die haet ende nijt/ berispinge ende achterclap nu ter tijt onder de Menschen verkout is/ so dat wie onberispt blijven wil/ hem met geene dinghen noch Const bemoeyen en mach/ ende bijzonder met [de] Astrologia”.²⁰⁶ Hier combineert Grapheus de zondigheid van de wereld met de kritiek op het bedrijven van astrologie. Hij combineert vaker zijn vaardigheden, oude geschriften, God als eerste oorzaak en de

²⁰² Grapheus 1603.

²⁰³ Harline, *Pamphlets*, 105.

²⁰⁴ Salman, *Populair drukwerk*, 101.

²⁰⁵ Grapheus 1586.

²⁰⁶ Grapheus 1600.

verdediging van astrologie in de openingszin. Edward Corbett geeft in zijn werk *Classical Rhetoric for the Modern Student* aan dat het beoogde publiek de leidraad vormt voor een aantrekkelijke openingszin.²⁰⁷ Grapheus moest in de eerste zin blijkbaar alles uit de kast halen om zijn lezers bij de les te houden.

Corbett wijst er op dat de introductie van een betoog vaak een geschikte plek is voor een auteur om zichzelf en zijn vak in een positief daglicht te plaatsen. Als de auteur hierin slaagt, is de kans groter dat het hem lukt zijn lezer te informeren of te overtuigen.²⁰⁸ Het kan echter ook een plek zijn om bepaalde vooroordelen tegen de auteur of zijn vak te weerspreken.²⁰⁹ Dat deze vooroordelen bestonden beschrijft Grapheus zelf al in de prognosticatie voor 1589: “Waer uut te mercken is whoe informelyck sommighe onverstandighe Menschen op deze Konst spreecken”.²¹⁰ In elke voorrede, al doet hij dit in die van 1606 op een andere wijze, zien we dat Grapheus de kunst van astrologie verdedigt. Er zijn nog meer vooroordelen, want in de prognosticatie voor 1591 schrijft hij: “[...] waer doer die Edele konst dickmaels veracht wert/als dat sij schadelick sijn sol der Gemeinten/ Welcke so niet en is. Als men dat werck Gods recht handelt unde bekennen dat dorch alsulcke media ons dickmael goet van hem wort geadministriert.”²¹¹ Hij weerlegt vooroordelen door te benadrukken en te herhalen dat God de eerste oorzaak is en de planeten en sterren de tweede oorzaak. In de prognosticatie voor 1589 gaat hij al van deze kennis bij de lezer uit door veel zinnen te beginnen met ‘wij weten dat’.²¹² Steun voor zijn standpunt haalt hij bij autoriteiten op het gebied van astrologie, zoal Ptolemeus, maar ook op het gebied van religie, zoals bisschop en kerkvader Theodoretus van Cyrrihus uit de vijfde eeuw. Later in dit hoofdstuk komt het verwijzen naar autoriteiten uitgebreider aan bod. Grapheus beschouwt zijn werk als noodzakelijk, want, zo schrijft hij voor 1586: “Dan dat wy [...]lange tho voeren Prognosticierden het Verderf ende Ongeluck deser Nederlanden (ende den genen die dese Konst niet en verstonden) waerschouwde voer sulcken anstaenden Ongeluck” In dezelfde voorrede probeert Grapheus ook bescheiden te blijven. Hij geeft aan dat “onse schrivens anders nieten is dan een beduydinge”.²¹³

²⁰⁷ Corbett, *Classical Rhetoric*, 313.

²⁰⁸ Corbett, *Classical Rhetoric*, 311.

²⁰⁹ Ibidem, 309.

²¹⁰ Grapheus 1589.

²¹¹ Grapheus 1591.

²¹² Grapheus 1589.

²¹³ Grapheus 1586.

In de prognosticatie voor 1606 heeft Grapheus voor een hele andere aanpak gekozen in de voorrede. Hij vertelt namelijk een verhaal over de Griekse Pericles (495-429 v. Chr.) die ondanks een zonsverduistering zijn twijfelende kapitein weet te overtuigen dat de verduistering niets aan de situatie veranderde en toch af te varen voor de Peloponnesische Oorlog tegen de Spartanen. De oorlog liep echter slecht af voor de Atheners. Het punt dat Grapheus met dit voorbeeld wil maken, is dat “de verstandige menschen en versmaeden dese niet/ wel wetende datter over ettelicke hondert Jaeren door ervaerentheynt bevonden is/ dat dorch het openbaeren veler Eclipsis/ Cometen/ groote Conjuncten der Planeten/ voorteyckens ofte voorboden sijn van veranderinge der Rijcken ende steden[...]”.²¹⁴ Het is alleen in deze prognosticatie dat Grapheus in de voorrede een voorbeeldverhaal uit de geschiedenis gebruikt om zijn punt te maken.

Een saai verslag

Het eerste hoofdstuk na de voorrede begint met het vaststellen van de eerste dag van het nieuwe jaar, met vervolgens een uiteenzetting van de astrologische waarnemingen. Dat is een vrij saai stuk en meestal moeilijk te volgen. Om te voorkomen dat zijn lezers hier afhaakten, heeft Grapheus in dit hoofdstuk al voorspellingen toegevoegd. Dit is zeker het geval in de prognosticatie voor 1606 waarin we al (politieke) voorspellingen vinden, maar voordat hij hier zijn astrologische vertoog begint, benadrukt hij nog maar eens de zondigheid van de wereld. Daarnaast heeft Grapheus in deze prognosticatie een profetie toegevoegd van Ciprianus Leovitius en Francisco Florentino voor het jaar 1606, in het Latijn. Vanwege het Latijn was dit stuk voor hem en zijn geleerde lezers, de niet-geleerde lezer had hier geen toegang toe. Het maakt de indruk een verborgen boodschap te bevatten voor maar een selectief groepje lezers.

Voor 1600 heeft Grapheus dit hoofdstuk gebruikt om in te gaan op een lopende discussie over de betekenis van een schrikkeljaar. Grapheus beschrijft zelf dat het ‘gemene volk’ het schrikkeljaar ziet als een ongelukkig jaar, waarin het vee weinig produceert en de vrouwen zware bevallingen ervaren. De oorzaak van dit ongeluk ziet Grapheus uiteraard in de sterren staan. Ook Aristoteles en Ptolomeus verklaarden veranderingen immers aan de hand van de sterren. Het retorische element hier is dat

²¹⁴ Grapheus 1606.

Grapheus ingaat op een kwestie die blijkbaar leeft in de samenleving. Wie wilde daar niet een sluitend antwoord op hebben? Volgens Grapheus is dit een onderwerp is dat veel mensen bezighield. Het was een onderwerp dat veel mensen bezighield. Verderop zal ik uitgebreider ingaan op herkenbare elementen in de prognosticaties.

Landbouw en gezondheid

Voor 1603 begint Grapheus het hoofdstuk met deze zin: “Het is bewijsselijck/ ende bij alle menschen openbaer/ dat onse lichamen nae der Complexien der Menschelijcker natueren geregiert worden dorch die influencien der Hemelsche Corporen.”²¹⁵ Om de invloed van planeten en sterren nog maar even te benadrukken. In het hoofdstuk over landbouw en gezondheid gaat Grapheus in op die producten die belangrijk zullen zijn geweest voor consumenten, zoals bekende gewassen, vee, vis, wijn en soms bepaalde grondstoffen.

De ziektes die Grapheus voorspelt zijn meestal niet mis. Vrouwen zullen in 1600 geconfronteerd worden met ‘monsterlijke geboortes’ en alles wat er in dit jaar geboren wordt, zal ziek en zwak zijn en sterven. We krijgen verder lange opsommingen van kwaaltjes en heftige aandoeningen “[...]des mogen sich de Medicijns/Wondartzen / Chirurgijns / Veltscheerders verblijden[...]”.²¹⁶ Had Grapheus zelf, als chirurgijn, belang bij het voorspellen en dus behandelen van al die kwalen? Het hoofdstuk eindigt met de boodschap dat iedereen eens zal overlijden en dat het dus noodzakelijk is op God te vertrouwen zolang we nog leven.²¹⁷

Daarnaast geeft Grapheus voor 1603 bepaalde aandoeningen in het Latijn: “ende diversche heijmelijcke gebreken aen secreete oorden/ groote pijn int water maken/ als den Steen/ Graveel der Lenden/ Charuncule, Gonorea, Ulcera Cancerole Lue Venera.”²¹⁸ Deze laatste ziektes lijken niet voor een select groepje lezers te zijn bedoeld, ondanks het feit dat ze in het Latijn zijn geschreven. In de prognosticatie voor 1584 deed Grapheus hetzelfde. Waarom mochten alleen degenen die Latijn konden lezen van deze

²¹⁵ Grapheus 1603.

²¹⁶ Grapheus 1600.

²¹⁷ Ibidem 1600.

²¹⁸ Grapheus 1603.

ziektes weten? Grapheus zal geslachtsziektes beschouwd hebben als ‘volkse’ ziektes, als een taboe, en ze uit preutsheid in het Latijn hebben opgeschreven.

Steun zoeken

Grapheus haalt in zijn teksten veel autoriteiten aan op het gebied van astrologie, religie, filosofie en geschiedschrijving. Dit doet hij niet alleen in de voorrede. Op de titelpagina citeert hij meestal uit de Bijbel. Zijn voorkeur ging vooral uit naar David en hij citeert daarom na bijna elk hoofdstuk uit het bijbelboek Psalmen. Een enkele keer verwijst hij naar een verhaal uit de Bijbel om zijn keuze toe te lichten, een punt te maken of een voorspelling te doen. Zo verwijst hij, in de prognosticatie voor 1603 in een kort hoofdstuk over potentaten en regenten naar het Bijbelboek Koningen, namelijk naar het verhaal van Achab die oorlog voerde tegen de koning van Syrië. Want “doe Micheas die waerheijt seijde/wort hij geslagen/ende inde Karker gheworpen/noch ghinck het Achab in der wijse als Micheas gepropheteert hadde/ ende worde op sijnen Waghen doorschoten/ ende die honden leckten sijn bloet.”²¹⁹ Voor Grapheus is dit de reden waarom hij het niet verstandig vindt veel te schrijven over de toekomst van hoge heren.

Autoriteiten die we een enkele keer vinden, zijn Johannes Regiomontanus (1436-1476) en Johannes Lichtenberger (d.1503), twee beroemde Duitse astrologen uit de vijftiende eeuw. In de prognosticatie voor 1588 heeft Grapheus een voorspelling van Regiomontanus voor het jaar 1580 toegevoegd en in de prognosticatie voor 1606 een voorspelling van Lichtenberger. Verder verwijst Grapheus in de prognosticatie voor 1600 naar Maarten Luther en Philippus Melanchton (1497-1560) in zijn voorrede. Bij Salman lezen we dat Melanchton verdediger was van astrologie en dat hij, net als Grapheus, God aanduidde als eerste oorzaak en hemelconstellaties als tweede oorzaak. Ook had hij geen problemen met het voorspellen van het einde der tijden uit de sterren en planeten. Luther keurde eindtijdvoorspellingen ook niet af, maar hij was geen voorstander van astrologie en gedetailleerde voorspellingen.²²⁰ Op deze wijze vond Grapheus steun voor zijn werk.

²¹⁹ Grapheus 1603.

²²⁰ Salman, *Populair drukwerk*, 52.

Eerdere voorspellingen

Wat Grapheus ook in de meeste prognosticaties doet, is het verwijzen naar een voorspelling die hij in een eerdere tekst al heeft gedaan. Uiteraard is die voorspelling uitgekomen of werd zijn voorspelling ook door de theorie van een oude meester ondersteund. Een herhaling van successen neemt de suggestie weg dat die successen toeval waren en benadrukt nog maar eens de kennis en kunde van Grapheus.²²¹ In de prognosticatie voor 1584 doet hij dat op deze wijze: “[...] van deser Figuren/ welck oock accordiert met die Figuer van het voergaende Jaer Anno 83 welcker beduijdenisse al doe oock van mij ghetrouwelick is anghewesen/ waer in (Godt betert) weijnich Fauten ghevonden sijn/ welck niet ghevolghet off gheschiet is/So dat ick noch Sorge dat die Figuer van mij ghestelt Anno 1582 ende 83 voer op onse grote practica welck beijde geschiet sijn/ wel op het nije(nieuwe) mochten tho werck gestelt worden[...]”.²²² Soms steekt hij zijn frustratie soms niet onder stoelen of banken. In de prognosticatie voor 1589 schrijft hij namelijk dat: “Wy hebben in voorleden Jaer 1588 in onse groote Practika verhaelt unde mith gewisse argumenten uut den loop des hemels geprognosticeert unde byghebrocht van veranderinge der Rijcken/ Politien unde andere/ dan ettlycke hebbent inden wint geslagen”.²²³ Er is niet naar Grapheus geluisterd, terwijl zijn voorspellingen wel waren uitgekomen.

Angstaanjagend

Er zijn veel voorbeelden te noemen van de wijze waarop Grapheus zijn lezer angst aanjaagt en inspeelt op emotie. We lezen veel angstige voorspellingen bij politieke en religieuze onderwerpen. Zo is in het eerste hoofdstuk geciteerd uit de prognosticatie voor 1586, waarin Grapheus waarschuwt dat door boosheid onder de mensen Gods toorn dreigt en dat het Evangelie bij het sterfbed de mensen wel eens ontnomen zou kunnen worden. Een andere manier waarop Grapheus zijn lezers waarschuwt, is door hen regelmatig te herinneren aan de komst van de laatste dag. Voor 1584 sluit hij het hoofdstuk over een naderende zonsverduistering af met een citaat uit het bijbelboek

²²¹ Corbett, *Classical Rhetoric*, 155.

²²² Grapheus 1584.

²²³ Grapheus 1589.

Jesaja: “Des Heeren dach komt grouwelick toornich ende grimmende om dat Landt te verdestueren ende die Sonders daer uut tho roijen/ want die sternen an den Hemmel ende sijnen Orien en schijnt niet Klaer”.²²⁴ In de prognosticatie voor 1586 beschrijft Grapheus dat hij eenzelfde hemelconstellatie heeft waargenomen als die tijdens de vleeswording van Christus. Het feit dat dezelfde constellatie nu weer is waargenomen, kan niet anders betekenen dat Christus weer op aarde terug zal keren en de laatste dag snel nadert.²²⁵

Een aantal moeilijk te duiden voorspellingen is heftig. Als Grapheus bloedvergieten, oorlog, pest en aanslagen voorziet, is dat al erg genoeg, maar als hij de komst van ‘het kwaadste beest’ voorspelt, of schrijft dat God ‘u allen wel weet te vinden met zeemonsters’, dan komt dat angstaanjagend over.²²⁶ Dat geldt ook bij de voorspelling over de verschijning van een ster genaamd “Caput Meduse” en Grapheus voorziet dat “so dat mit ware experientie bevonden is / dat alle die gene die geboren worden (als die sonne bij dese starre staet) geinfortuniert ofte ongeluckich sijn / ende dat die selvige eenen quaden Doodt sterven.”²²⁷ En voor 1589 geeft hij aan dat als het sterrenbeeld Vissen in een bepaalde positie constellatie staat, er mensen gevangen genomen zullen worden en verder in de ellende terechtkomen. Daarnaast duidt de positie van Mars in een bepaald huis erop dat er een oorlog op zee zal plaatsvinden, met dodelijke afloop en veel doden. Dit soort voorspellingen jaagt angst aan en dit zal zeker het geval zijn geweest in een periode waarin men in oorlog was met Spanje, het mogelijke bestaan van zeemonsters en basilisken serieus nam en waarin men geloofde in de komst van de laatste dag.

Het feit dat Grapheus angstaanjagende elementen in zijn teksten toevoegde, suggereert de behoefte aan die elementen bij de lezer. Maar waarom wil iemand uit de zestiende eeuw lezen over monsters die op hen af worden gestuurd, terwijl men geloofde in het bestaan van deze monsters? De vraag die hier beantwoord moet worden is wat de aantrekkingskracht is van griezelige verhalen of voorspellingen, waarom genieten mensen hiervan? Die aantrekkingskracht ligt niet voor de hand. Noël Carroll, professor in filosofie en theater, heeft in zijn werk *The Philosophy of Horror or Paradoxes*

²²⁴ Grapheus 1584.

²²⁵ Grapheus 1586.

²²⁶ Zie pagina's 7 en 9.

²²⁷ Grapheus 1584.

*of the Heart*²²⁸ geprobeerd een verklaring te vinden voor deze kwestie, die hij de “paradox of horror”²²⁹ noemt. Volgens hem voelt de mens zich onmiddellijk aangetrokken en gefascineerd tot dat wat afwijkt van bestaande kaders. Monsters zijn een dergelijke afwijking en juist hun abnormaliteit maakt hen zowel gruwelijk als aantrekkelijk. Deze ambivalentie zit in monsters, of andere griezobjecten, zelf en niet in de mens. Carroll gaat hierbij echter uit van een publiek dat beseft dat deze monsters niet bestaan en zich daarom de fascinatie die ze ervaart wel kan permitteren.²³⁰ De verklaring die Carroll geeft, waarbij hij vermeldt dat het een universele verklaring is, zou hebben kunnen gelden voor een zestiende-eeuws publiek, maar omdat uitgegaan wordt van horrorfictie, kan de vraag naar de aantrekkingskracht van het griezelen niet volledig beantwoord worden.

Weglaten

Bij het kopje over het aanhalen van autoriteit beschreef ik al hoe Grapheus geneigd was om bepaalde voorspellingen niet op te schrijven. Ruimtegebrek is daar maar eenmaal de oorzaak van. Meestal heeft hij er andere redenen voor. Zo voorspelt hij de komst van zes verduisteringen in 1609, waarvan drie maansverduisteringen: “[...] dan die drie Eclispsis der Manen sullen haer openbaren boven onsen horisont/ die rest willen wij in die penne laten”, want, zo schrijft hij vervolgens: “ende anderen oock van laten schrijven”²³¹. Daagt hij hier zijn collega’s uit of weet hij niet wat de uitwerking zal zijn van deze verduisteringen? Verderop lezen we: “Sol int sevende huijs beteykent ons/ dat onder Coningen/ Vorsten/ Regenten/ van lant ende luijden/ een sonderling misterium voorhanden is/ hier willen wij niet veel van schrijven om seeckere oorsaken”.²³² Daarnaast heb ik in het eerste hoofdstuk al geciteerd uit de prognosticatie voor 1608 waarin Grapheus aangeeft dat hij zwijgt over het buitenland, maar dat hij dus ook daar iets over weet. Tenslotte schrijft hij in de prognosticatie voor 1589: “want daer sollen eyeren gebroet worden die vreemde Monsters sullen voortbrengen/ die reste laten wij

²²⁸ Noël Carroll, *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart* (New York 1990).

²²⁹ Carroll, *The Philosophy of Horror*, 160.

²³⁰ Ibidem, 188-189.

²³¹ Grapheus 1609.

²³² Ibidem 1609.

inde penne.”²³³ Wilde de lezer nu niet juist meer weten? Over wat voor eieren schrijft hij, waar worden die eieren uitgebroed en welke monsters komen daar dan uit? En is een dergelijke situatie niet juist ernstig genoeg om meer over prijs te geven? Grapheus wist hoe hij zijn eigentijdse en toekomstige lezers nieuwsgierig moest maken.

Bid en vertrouwen op God

Zoals ook al in het eerste hoofdstuk duidelijk is geworden, bevatten de prognosticaties van Grapheus veel religieuze uitingen. Grapheus roept zijn lezers vaak op veel te bidden, zich op God te richten en vooral Gods straf niet over zichzelf of over het land uit te roepen. ‘Geestelijke leraren’ roept hij op zich niet te laten verleiden tot corruptie en het goede voorbeeld te geven.

Verder lezen we in de prognosticatie voor 1586 over een moreel probleem onder de mensen: we zijn namelijk “[...] altijd vresende dat ons wat ontbrecken sal/ ende dat wij nummer meer genoeg hebben sollen/ roepende om een heel Broot/ daar wij dickwijls an een kleijn stucksken genoeg hebben/ maken altit onse reekeninge sonder Weert (we houden geen rekening met de mening van een ander)/ hoewel nochtans wij met alle onse sorgen in menschelicke kloekheit/ sonder Gods segeninge niet kunnen uutrichten.”²³⁴ De lezers hoeven echter niet bang te zijn iets te kort te komen, zolang ze maar “met den Propheet David al onse sorghe op God werpen want hij die Edele ziele geschapen heft int Lichaem / die weet wat het Lichaem van doen heft.” Het resultaat zal zijn dat “als wij Gods Rijcke eerst zoeken ende sijn Gerechtigheit / so sal ons die Rest tho geworpen worden. Om tho kommen op onse propoost / wat ons die Hemmelsche hermonije ende influentien beduden[...].”²³⁵ In dit citaat benadrukt Grapheus het morele probleem waar de mensen mee te kampen hebben. Hij geeft zijn lezers echter een oplossing, ze kunnen zelf iets aan hun situatie veranderen. Wanneer zij ervoor kiezen om het advies van Grapheus op te volgen, zal God hen belonen. Door religie een belangrijk onderdeel te maken van zijn prognosticaties zorgde Grapheus niet alleen voor een beter imago, het versterkte ook de hele tekst. Bovendien suggereert bovenstaand citaat dat Grapheus religie gebruikte om zijn astrologische waarnemingen meer

²³³ Grapheus 1589.

²³⁴ Grapheus 1586.

²³⁵ Ibidem 1586.

betrouwbaarheid te geven, omdat hij aan het einde van het citaat zijn waarnemingen onmiddellijk laat volgen op zijn morele boodschap. De lezer kon erop vertrouwen dat Grapheus op godsdienstige wijze te werk ging.

Herkenbaarheid

Aan het gebruik van symboliek hoeft in dit hoofdstuk geen aandacht meer te worden besteed, maar het feit dat Grapheus in zijn voorspellingen verwijst naar dieren en fabels, waarvan een aantal bij zijn lezers bekend moet zijn geweest, duidt ook op een strategie. Als Grapheus verhullend, maar toch nog begrijpelijk wilde zijn voor zijn lezers, moest hij elementen gebruiken die zijn lezers ook zouden herkennen. Als zijn teksten te ingewikkeld waren, kocht men volgend jaar immers geen tekst meer van hem. Net als het toepassen van rijm was het inzetten van deze elementen ook een manier om argumenten beter te kunnen onthouden.²³⁶ Een ander herkenbaar element dat we niet over het hoofd kunnen zien, is het gebruik van spreekwoorden. Grapheus heeft er veel in zijn prognosticaties verwerkt en ze zullen een belerende functie gehad hebben. Vele hoofdstukken en paragrafen worden ermee afgesloten. Het gebruik van spreekwoorden kan ook beschouwd worden als een retorische strategie. Grapheus speelt hiermee in op wat zijn publiek vaak al kende en kon begrijpen.

Pessimisme/optimisme

Bij het lezen van de prognosticaties valt op dat Grapheus in het algemeen een vrij pessimistische blik heeft op het gedrag van mensen en op de politieke situatie. Hij klaagt over de hebzucht, haat, nijd en boosheid die in de wereld overheersen. Daarnaast moeten zijn lezers elk jaar weer rekening houden met verraad, niemand is te vertrouwen. Bestuurders zullen zich ook niet aan hun eed houden. Een voorbeeld vinden we in de prognosticatie voor 1588 in de voorrede: “Wij bevinden unde het is oock blijckelick voor oogen / dat des menschen naetuere / conversatie / geloove / lieffde und trouwe woe langer hoe meer te niete gaet”²³⁷, maar hij hoopt wel op vrede

²³⁶ Harline, *Pamphlets*, 53,55.

²³⁷ Grapheus 1588.

en eenheid. Zijn vredeswens lezen we in de prognosticatie voor 1600, waarnaar ik in het tweede hoofdstuk heb verwezen. Grapheus geeft hier echter, met behulp van een fabel over de vos en de haan, de indruk geen vertrouwen te hebben in de gesloten vrede tussen Frankrijk en Spanje. Wanneer het gaat over de gezondheid van de mensen is Grapheus wisselend van toon, maar wel vrij voorspelbaar. Na het lezen van de voorspellingen over dit onderwerp in de meeste prognosticaties, lijkt het alsof niemand ontkomt aan de meest heftige aandoeningen. De voorspellingen over opbrengsten en prijzen van producten zijn vaak optimistischer. Meestal sluit Grapheus dan ook af met de conclusie dat het 'in summa een goed jaar' zal zijn.

Dat Grapheus voor een vrij pessimistische toon heeft gekozen, is vanuit de retoriek wel te verklaren. Als hij over alle kwesties optimistisch zou zijn geweest, kwam hij niet geloofwaardig over op zijn lezers. Daarnaast zouden zijn morele vermaningen en waarschuwingen geen relevantie hebben gehad. De pessimistische toon past ook bij een religieus wereldbeeld, want een besef van zonde is voorwaarde voor redding. Tenslotte zal Grapheus mogelijk ingespeeld hebben op de heersende emoties bij zijn lezers.

Conclusie

Grapheus heeft een reeks prognosticaties uitgegeven. Om zijn teksten aan de man te brengen, moest Grapheus een inhoud en structuur gebruiken die het meeste succes zou hebben bij zoveel mogelijk lezers en bij een verschillend lezerspubliek. Allereerst moest de titelpagina er voor zorgen dat de lezer de prognosticatie wilde lezen. Eenmaal opengeslagen, diende de voorrede de aandacht van de lezer vast te houden en te stimuleren door te lezen. Grapheus doet hier alles wat hij kan: hij probeert zijn vak en kunde in een positief licht te plaatsen en de noodzaak van astrologie te benadrukken. Vervolgens moet hij wel zijn waarnemingen noteren, die niet erg spannend zijn en niet altijd goed te begrijpen, maar daar vloeien al wel een aantal voorspellingen uit voort, zodat de aandacht van de lezer vastgehouden wordt. In de hoofdstukken daarna wordt de lezer geconfronteerd met zijn zondige gedrag en krijgt hij waarschuwingen, vermaningen en voorspellingen. Om zijn standpunt te ondersteunen, roept Grapheus de hulp in van veel autoriteiten op het gebied van religie, filosofie en astrologie. David en het bijbelboek Psalmen is zeer populair en Grapheus vergeet ook niet om enkele

voorspellingen van andere astrologen toe te voegen. De lezers worden daarnaast geconfronteerd met veel beangstigende voorspellingen, waaronder voorspellingen over het naderende einde der tijden. Dit zal beangstigend zijn geweest, maar het gaf de teksten meer diepte. Tegelijkertijd kunnen we er vanuit gaan dat dergelijke voorspellingen de lezer ook gefascineerd hebben.

De lezer krijgt nogal wat voorgeschoteld en er is voor elk wat wils. Grapheus speelt in op de behoefte van het stadsbestuur door hen te waarschuwen voor onrust bij het volk en voor eventueel slechte oogsten en stijgende prijzen waar zij op konden inspelen. Daarnaast bedient Grapheus geleerden met het Latijn en allerlei citaten van klassieke filosofen. Consumenten wisten dankzij de prognosticaties met welke producten en prijzen ze rekening moesten houden. Chirurgen wisten met welke klachten mensen volgend jaar bij hun aan zouden kloppen. Voor de gewone, niet-geleerde man was er iets te puzzelen, maar dit gold eigenlijk voor elke lezer, en hij kwam herkenbare onderdelen tegen, zoals fabeldieren en spreekwoorden.

Als we ons weer concentreren op de onderzoeksvraag die in de inleiding is gesteld, namelijk op de vraag waarom mensen rond 1600 een prognosticatie wilden kopen, dan geeft dit hoofdstuk daar nog geen direct antwoord op, maar het is nu wel duidelijk wat de inspanningen zijn geweest van de kant van Grapheus. We kunnen stellen dat Grapheus erop gericht was om een breed lezerspubliek ervan te overtuigen om een tekst van hem te kopen en er geloof aan te hechten.

Conclusie

Na uitgebreid onderzoek naar de prognosticaties van Grapheus en de context waarin ze gelezen werden, zullen we nu terugkeren naar de vraag die in de inleiding is gesteld. Die vraag is waarom prognosticaties aantrekkelijk waren. Waarom wilde men deze teksten aanschaffen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik er voor gekozen om de overgeleverde prognosticaties van Rudolphus Grapheus te gebruiken. De reden voor deze keuze was het feit dat er nog zoveel prognosticaties van hem, van één auteur beschikbaar zijn, dit in tegenstelling tot prognosticaties van andere auteurs. De tweede reden sluit aan bij de eerste, want Grapheus was blijkbaar in staat om een reeks prognosticaties te schrijven en te publiceren, elk jaar weer. Dit suggereert al een zekere behoefte aan deze teksten.

Het eerste hoofdstuk had tot doel een beeld te geven van de inhoud van de prognosticaties van Grapheus. Daaruit is gebleken dat elke prognosticatie van Grapheus meestal dezelfde structuur heeft, maar tegelijkertijd vinden we regelmatig een hoofdstuk dat maar in één prognosticatie is toegevoegd. Een element dat opvallend aanwezig is, is het gebruik van symbolische taal bij voorspellingen. Bij elk onderdeel dat aan bod is gekomen, heb ik aangegeven of Grapheus verhullend of juist expliciet te werk ging en het is gebleken dat dit wisselt. De kaders waarbinnen deze prognosticaties werden geschreven en gepubliceerd zijn ook aan bod gekomen. Waar natuurlijke astrologie nog wel werd geaccepteerd, ging judiciële astrologie, waarbij verregaande voorspellingen werden gedaan over politiek, echt te ver in de ogen van geestelijken. Maar we hebben gezien dat dit onderscheid voor Grapheus voornamelijk een kwestie was van definitie. In het derde hoofdstuk kwam aan bod dat Grapheus dit onderscheid heeft ingezet als retorisch instrument.

Wanneer zestiende-eeuwse prognosticaties onderzocht worden, moet er ook aandacht besteed worden aan welke plaats astrologie had in een christelijke wereld. Deze twee leken elkaar uit te sluiten, omdat het geloof in de invloed van sterren en planeten botste met de overtuiging dat God een plan had met de wereld. Uit de prognosticaties van Grapheus is echter gebleken dat astrologie en religie gemakkelijk met elkaar konden worden gecombineerd. Voor Grapheus is God namelijk de eerste oorzaak der dingen en de sterren en planeten de tweede oorzaak. Verder zijn de

prognosticaties van Grapheus zijn zeer religieus gekleurd. Wat is opgefallen is dat Grapheus vrijwel niet ingaat op het onderscheid tussen de verschillende confessies in deze periode. Hij schrijft ook niet over zichzelf als aanhanger van Luther, we moeten dat zelf afleiden uit zijn teksten. Het was voor hem niet relevant om in te gaan op de verschillende confessies, want hij zag het als zijn taak om enkel Gods bedoeling met de wereld uit de sterren te lezen en deze, samen met een zeer morele boodschap, aan de mensen door te geven. Ondanks het feit dat zijn prognosticaties op elkaar lijken qua structuur, zien we toch dat een aantal prognosticaties een eigen religieus thema hebben.

In het tweede hoofdstuk wilde ik een antwoord vinden op de vraag hoe lezers de prognosticaties konden gebruiken. Daarbij heb ik me vooral gericht op de politieke boodschap van Grapheus, omdat deze grotendeels verhullend is opgeschreven, dit in tegenstelling tot onderwerpen als gezondheid en landbouw. De bruikbaarheid is daardoor niet evident. Na het beschrijven van de politieke voorspellingen, heb ik mij afgevraagd of men rond 1600 betrokken was bij de politieke situatie en of er dus al sprake was van politiek bewustzijn. Volgens Peter Burke en Graig Harline was dit het geval. Zij beschrijven dat de politieke betrokkenheid in deze periode groeide en dat (politieke) pamfletten een grote invloed hadden op de bevolking. Daniel Horst gaat uit van nieuwsgierigheid bij de koper wanneer de auteur ingaat op de actualiteit. Grapheus moest ook wel rekening houden met de ideeën en verwachtingen die leefden bij zijn beoogde lezers om een groot aantal van zijn teksten te kunnen verkopen. Uit de citaten in dit hoofdstuk is ook gebleken dat Grapheus zich niet beperkte tot voorspellingen over binnenlandse kwesties. Naast de situatie in Nederland krijgen de Spanjaarden, Fransen en Engelsen veel aandacht. Daaruit blijkt dat nationale, maar ook internationale politiek belangrijk genoeg was om over te schrijven.

In dit tweede hoofdstuk is duidelijk geworden dat het mogelijk is om tenminste een deel van de politieke voorspellingen te ontraadselen. Symbolische elementen die vaker werden gebruikt, waren herkenbaar en dat moet de lezer geholpen hebben bij het ontcijferen. Uit de voorspellingen blijkt dat Grapheus is ingegaan op actuele politieke gebeurtenissen, zoals de dreiging van de Spanjaarden en de situatie in Frankrijk. Hij schreef zijn voorspellingen niet expliciet op en liet zijn lezers zelf puzzelen, om te voorkomen dat men hem kon vastpinnen op wat hij schreef.

In het laatste hoofdstuk hoopte ik een antwoord vinden op de vraag welke strategie Grapheus toepaste om zijn lezers te overtuigen om ook volgend jaar weer een

prognosticatie van hem te kopen. De nadruk ligt hier op het feit dat Grapheus in staat is geweest om een reeks prognosticaties te schrijven en te verkopen. Met behulp van het werk van Edward Corbett heb ik geprobeerd de strategie van Grapheus in de prognosticaties te herkennen. Belangrijk in dit verband zijn de voorrede en het feit dat Grapheus op verschillende doelgroepen inspeelt. Het lukte hem blijkbaar om zijn lezer door de teksten heen te leiden. Om zijn lezer klaar te stomen, verdedigt hij in de voorrede vurig zijn astrologische kunst en probeert hij de kritiek die hij te verduren heeft te weerleggen. Hij trekt daarvoor veel uit de kast. Verder zoekt hij steun bij veel verschillende autoriteiten. Bescheidenheid is bij hem ver te zoeken wanneer hij schrijft over zijn succesvolle voorspellingen in eerdere prognosticaties of wanneer hij aangeeft dat hij ook wel iets weet over gebeurtenissen die in het buitenland staan te gebeuren. Het is tenslotte niet meteen goed te begrijpen waarom Grapheus angstaanjagende elementen, zoals monsters, in zijn teksten heeft gevoegd. Voor een publiek dat geloofde in het bestaan van monsters lijkt het geen aantrekkelijk onderdeel te zijn geweest van een prognosticatie. Tegelijkertijd zal juist het afwijken van wat men kende een bron van fascinatie zijn geweest. Uit de structuur en de verschillende retorische elementen die in zijn prognosticaties zichtbaar zijn, blijkt dat Grapheus een balans moest vinden die zijn teksten aantrekkingskracht zou geven.

Op de vraag uit de inleiding kan niet één antwoord gegeven. De vragen die in de hoofdstukken zijn gesteld, zijn vooral voortgekomen uit de prognosticaties zelf, omdat er zo weinig informatie achterhaald kan worden over de lezers. In dit onderzoek hebben we te maken met een tekst die verkocht moest worden. Prognosticaties waren betaalbaar voor een breed publiek. Dat Grapheus probeerde om zijn prognosticaties aan de man te brengen en dat hij een strategie toepaste om hierin te slagen, is nu duidelijk. Uit zijn teksten blijkt dat hij dacht te weten waar mensen zich zorgen om maakten of waar over gesproken werd.

We kunnen er wel met zekerheid vanuit gaan dat er sprake moet zijn geweest van een bepaalde mate van nieuwsgierigheid. Wat zeggen de sterren en wat komt er dus in de nieuwe prognosticatie voor volgend jaar staan? Daarnaast zal men ook uitgekeken hebben naar de nieuwe 'puzzel' op de titelpagina en in de weinig onthullende tekst. Grapheus heeft zelf aangegeven dat hij zich genoodzaakt voelde om verhullend te schrijven over wat hij voorzag of hoe hij dacht over bepaalde kwesties, maar daarnaast

zal hij ook bewust de titelpagina en de literaire symboliek als speels element hebben toegevoegd. Het ontcijferen zal namelijk ontspanning hebben geboden en daarmee een deel van de aantrekkingskracht zijn geweest. De vaak heftige voorspellingen joegen angst aan, maar zij vormden, zoals is beschreven, vermoedelijk ook een bron van fascinatie.

Prognostaties van Grapheus hadden daarnaast een informatieve functie en in mijn ogen was deze functie een van de belangrijkste motieven om een prognosticatie aan te schaffen. Mensen leefden rond 1600 in een onzekere tijd, hadden weinig invloed op de eigen gezondheid en op wat er om hen heen gebeurde. Prognostaties zullen zij ook beschouwd hebben als een middel waarmee natuurverschijnselen en ziektes verklaard konden worden. Alles staat immers in de sterren en blijkbaar gedraagt de mens zich zo zondig dat God de mensen straft. Grapheus geeft echter aan dat zijn lezers de naderende ramspoed nog wel konden afwenden door te bidden en op God te vertrouwen. Blijkbaar hadden zijn lezers nog wel wat invloed op hun leven en lijden.

Een laatste belangrijke reden om een prognosticatie van Grapheus te kopen was de actualiteit waarop ingehaakt wordt en vooral de politieke actualiteit. Als we er vanuit kunnen gaan dat er sprake was van een groeiend politiek bewustzijn en dat er rond 1600 al sprake was van een publieke opinie, dan wilden mensen aan de ene kant over politiek kunnen lezen en wist Grapheus daar aan de andere kant goed op in te spelen.

Bibliografie

N.B. De prognosticaties van Rudolphus Grapheus zijn afkomstig uit de collectie *The Early Modern Pamphlets Online*, tenzij anders vermeld. Naar de teksten van Grapheus wordt verwezen met naam en jaartal.

Primaire bronnen

Rudolphus Grapheus, *Practica Ende grontlicke Erklerung Vandem Jaer ons Heeren Jesu Christi/ und eenigen Heijlants MDLXXXIII* (1584), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Rudolphus Grapheus, *Praedictio astrologica. Die groote Prognostication Offte Practica op dat Jaer ons Heeren Jesu Christi ende Eenigen Heijlandt MDLXXXVI* (1586), Universiteitsbibliotheek Utrecht.

Rudolphus Grapheus, *Praedictio astrologica. Die groote Prognostication offte Practika/ Unde grondlijcher bericht van dat Wonderlijcke Jaer onses Heeren ende eenighen Heijlandts Jesu Christi MDXXXVIII* (1588).

Rudolphus Grapheus, *Pronosticon astrologicum. Die groote Prognostication/ offte Prachtika/ Nae der Hemelscher Influentien Vanden Jaer ons Heeren unde eenighen Heijlandts Jesu Christi MDLXXXIX* (1589), Fries Historisch en Letterkundig Centrum, 798 G.

Rudolphus Grapheus, *Praedictio astrologica. Die groote Prognostication Offte Practica/ Vandem Jare Nae der Gheboorte (unde Hemelscher Influentien) der Eenighen Heijlandts und Salichmaecker onses Heeren Jesu Christi MDXCI* (1591), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Rudolphus Grapheus, *Praedictio Astrologica. The great and wonderfull Prognostication, for the yeare of our Lord 1598* (London 1598).

Rudolphus Grapheus, *Praedictio astrologica. De groote Prognostication ofte Practica/ op dat ghulden Jaer Annus Jubileus ghenaeemt nade ghenadentrijcke gheboorte onses Erlossers ende Salichmaeckers Jesu Christi MVIC* (1600), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Rudolphus Grapheus, *Praedictio astrologica. Die groote Practica/ ofte Prognostication/ op dat Jaer onses Heeren Jesu Christi/ onses Salichmakers ende eenigen Verlosers MDCIII* (1603), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Rudolphus Grapheus, *Praedictio Astrologica. Die groote Practica/ ofte Prognostication / op dat Jaer onses Heeren Jesu Christi onsen Saelichmaeker ende eenighen Verlosser MDCVI*(1606).

Rudolphus Grapheus, *Prognosticon astrologicum. Die groote Practica/ offte Prognostication/ op dat wonderlicke Schalt Jaer onses Heeren ende Salichmaker Jesu Christi/ onses enigen Heijlants 1608* (1608).

Rudolphus Grapheus, *Praedictio astrologica. Die groote Practica/ Offte Prognostication/ ende grontlick bericht van dit Jaer onses Heeren ende Salichmaker Jesu Christi MDCIX* (1609).

Jasper Tournay, *Prognosticum novum. Een constighe nieuwe prognosticatie, eewelijck duerende*(Delft 1584), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Georgius Ursinus, *Prognosticatie van achter Jaren, namelick vanden Jare MDLXXXI tot datmen schrijven sal MDLXXXVIII[...]*(zp 1580).

Cephas Wiltenburgensis, *Die groote pronosticatie ofte practica op dat jaer naerder gheboorte onses heere JesuChristi MDLXXXIII. Ghepractiseert door D. Cephas Wiltenburgensis Astrologium. De beduydinge deser figure leest int omslaen van dit blat*(Amsterdam 1584), Universiteitsbibliotheek Leiden.

Secundaire literatuur

S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Friesland*(Leeuwarden 1839).

Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (London 1978).

Noël Carroll, *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*(New York 1990).

E.P.J. Corbett, *Classical Rhetoric for the Modern Student* (Oxford 1971).

Andrew Cunningham, *The Four Horsemen of the Apocalypse. Religion, war, famine and death in reformation Europe* (Cambridge 2002).

S. Groenveld, H.L.Ph. Leeuwenberg, e.a.(red.), *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden (ca. 1560-1650)*(Zutphen 2008).

James Hall, *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*(New York 1979).

Graig E. Harline, 'Pamphlets, printing, and political culture in the early Dutch Republic', in: S. Hutton (ed.), *International Archives of the History of Ideas*(zp 1987).

Daniel R. Horst, *De Opstand in zwart-wit. Propagandaprenten uit de Nederlandse Opstand 1566-1584*(Zutphen 2003).

Jonathan I. Israel, *De Republiek, 1477-1806. Deel I: tot 1647*(Franeker 1995).

Eric Jorink, *Het Boeck der Natuere. Nederlandse geleerden en de wonderen van Gods Schepping 1575-1715* (Leiden 2006).

Eric Jorink, 'Tekenen van Gods gramschap. Wonderbaarlijke natuurverschijnselen in de Republiek in de 16^e en 17^e eeuw', in: *Groniek* 127 (1995).

S. Kalff, 'Francis Caron', in: W. Byvanck, J. van Hall, e.a. (red.), *De Gids* 62 (Amsterdam 1898).

Hinke van Kampen, Herman Pleij, e.a. (ed.), *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest. Zestiende-eeuwse parodieën op gedrukte jaarvoorspellingen* (Den Haag 1980).

Diarmaid MacCulloch, *Reformation. Europe's House Divided 1490-1700* (London 2003).

M.E.H.N. Mout, 'Prognostica tijdens de Nederlandse Opstand', in: C. Augustijn, P. N. Holtrop, e.a. (ed.), *Kerkhistorische opstellen aangeboden aan Prof. Dr. J. van den Berg*(Kampen 1987).

H.J.Nalis, J.L.Salman, "Wie sal ick dan wes goedes kunnen prognosticeren?" Deventer almanakken en prognosticaties in roerige tijden (1555-1610)', in: *Deventer jaarboek 1994* (Nieuwegein 1994).

T. Noble, B. Strauss e.a. (ed.), *Western Civilization. The Continuing Experiment* (Boston 2005).

W.J.F.Nuyens, *Geschiedenis der Nederlandsche beroerten in de XVIe eeuw IV*(Amsterdam 1869).

Herman Pleij, 'Gewaarschuwd door de sterren', in: *Historisch Nieuwsblad* 6 (2011)62-69.

Keith Thomas, *Religion and the decline of magic. Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England* (London 1980).

Jeroen Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw. De almanak als handelswaar en lectuur* (Leiden 1999).

Jeroen Salman, 'Sleutel der Prognostikation. Beeldspraak in astrologische jaarvoorspellingen uit de zeventiende eeuw', in: *De zeventiende eeuw* 11 (1995).

H. Slechte, *Geschiedenis van Deventer. Deel II Nieuwe en Nieuwste tijd*(Zutphen 2010).

Alexandra Walsham, *Providence in Early Modern England* (Oxford 1999).

Peter Whitfield, *Astrology. A history* (London 2001).